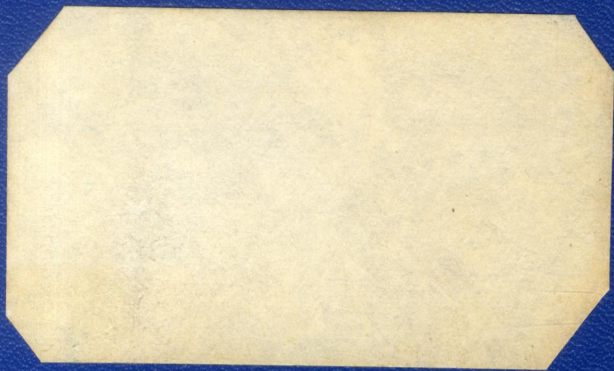

художня
Бібліотека

ІВАН ФРАНКО

ВІВЧАР
РІПНИК
ПОЛУЙКА

169

ЛІТЕРАТУРА
І МИСТЕЦТВО

127-00

φ	11	12/1
B-4	11	pn
127p	8y	
31855		

06
ІВАН ФРАНКО

ВІВЧАР
РІПНИК
ПОЛУЙКА

з передмовою
Р. ШЕВЧЕНКА

~~55250~~ / 253.

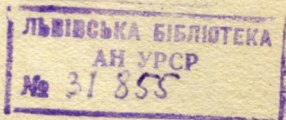
ЛІТЕРАТУРА І МИСТЕЦТВО
ХАРКІВ — 1931

Бібліографічний опис цього видання вміщено
в „Літопису Українського Друку“, „Картковому
репертуарі“ та інших покажчиках Української
Книжкової Палати

*Друкується за постановою президії інституту Та-
раса Шевченка в серії науково-популярних видань
за редакцією дійсного члена С. Пилипенка (про-
токол від 6. вересня 1930. року)*

Директор інституту

Академік Дм. Багалій.

Одміськліт № 244. 4 друк. ДВОУ ім. Леніна, Одеса. Замовл. № 5929.
Укрголовліт № 1241/Д 4¹/₈ арк. (ОСТ. 364 А6) Тираж 20.000

ПЕРЕДМОВА

Іван Франко — один із найвидатніших українських письменників, що, за висловом В. Коряка, „був справжнім прологом жовтневої літератури і співцем-апостолом клясової боротьби робочих верств (селянства і робітництва), давши неперейдені й досі ніким твори, що їх цілком можна вважати за пролетарську прозу з доби початків боротьби пролетаріату“¹⁾.

Нагадаємо коротко дещо з його життєпису.

Син селянина-коваля, народився він у Галичині 15 серпня 1856 року. Освіту свою, після початкової школи, здобував у німецькій, так званій „нормальній“ школі, потім у Дрогобицькій гімназії і, нарешті, у Львівському університеті. Бувши в університеті, розпочав він перші свої віршові спроби, друкуючи їх у журналі „Друг“, а далі взявся й за оповідання з селянського та робітничого життя, писані простою народньою мовою, а не так званим „язичієм“, що становило мішанину української, російської та польської мови й

¹⁾ Нарис істор. укр. літерат., т. II, ДВУ, 1929, с. 436.

що його обстоювало старше покоління галицької, здебільша клерикальної, інтелігенції — москвофіли.

На цей шлях, як і на шлях змальовання в творах робітничого й селянського життя, Франко став під впливом професора Київського університету, М. Драгоманова, що емігрував тоді до Галичини. Приїхавши до Львова, Драгоманів видрукував у „Друзі“ свої листи до галицької молоді, а в них гостро виступив проти реакційного москвофілства та „рутенства“ („рутенці“ — це ніби те, що в нас „малороси“), засуджуючи відрив від простого, трудящого люду. Разом із тим Драгоманів розпочав широку соціалістичну пропаганду, що в особі Франка знайшла запального прихильника, а незабаром і побірника „робітницької спільности“, організатора соціалістичного руху в Галичині.

Галичина була одна з економічно й культурно найвідсталіших країн, що довгий час заховувала в собі найбільше решток февдального господарства та ще й досі має аграрний характер. Проте вже з 60. а надто 70. років минулого сторіччя, відколи на Підкарпатті викрито великі поклади нафти та земного воску й розпочато видобувні роботи, Галичина стає на шлях капіталістично-промислового розвитку. Село Борислав та містечко Дрогобич, що стають за осередки нафтових промислів, приваблюють до себе силу спершу дрібних, а далі й великих капіталістів-підприємців. Та сюди ж незабаром цілими лавами посунули й маси збіднілого безземельного й малоземельного селянства в надії щось заробити й підтримати власне господарство,

якщо воно було, або ж купити ґрунть, поставити хату й стати хоч будь-яким господарем. Та ці надії виправдувалися лише в окремих випадках і то напочатку. Поряд із зростанням видобувної промисловости, зростав і визиск ріпників-наймитів на нафтових копальнях, що, опинившись й тут у злидєнних умовах, мусили працювати на щоденний шматок хліба, бо повертатися додому, на село, теж не було до чого. Залишаючись і далі на копальнях, вони становили перші лави промислового пролетаріату й щодалі більше поповнювали їх.

Усі ці зміни в соціально-економічному житті, що їх неминує ніс із собою капіталізм, створювали й відповідні передумови для громадсько-політичної роботи, що її підо впливом М. Драгоманова розпочало молоде покоління галицької інтелігенції з Іваном Франком та М. Павликом на чолі.

Та ці ж зміни не могли не позначитися й на тогочасній літературі. Ідеологічно й психологічно зформована за нових соціально-економічних умов, нова генерація галицької напівдеклясованої інтелігенції ставила перед собою нові громадські ідеали, по-іншому підходила й до літератури, що вже не могла задовольняти ні своєю ідейною стороною, ані художньою формою. І Франко, як представник молодого покоління, не раз скаржився на те, що сучасна йому галицька література досі ще живе традиціями XVI — XVII віку; що роки минають, а на словесній ниві не з'являється ім'я не то що видатного письменника, а бодай „чорноробучого“; що всі оті „соколи та орли Руси“—Дідицькі, Гу-

шалевиці, Стебельські, Данило Млака (Воробкевич)—мали в своїх творах усе, крім здорової думки, інтересу до життя народу та знання цього народу. Єдиний Федькович, „що не знати звідки прибу-
кався в той душний світ“, мав свіжий талант, умів заглянути в найглибші куточки народнього життя, та й той підо впливом галицької інтелігенції швидко перетворився, за Франковим висловом, „на мізерного наслідувача Шевченка“¹⁾.

Найбільше ж Франко нарікав на те, що „пере-
важна часть писателів ще не дійшла навіть до зро-
зуміння тої елементарної речі, що література му-
сить бути живописуванням сучасної суспільности,
її життя, праць і змагань“²⁾. Ось чому, як заперечення старих, уже давно віджилих традицій у того-
часній галицькій літературі, Франко ще на початку
своєї літературної діяльності ставить перед собою
завдання—„в цілім циклі новель списати по змозі
всі боки життя простого люду й інтелігенції: від-
носини економічні, освітні, правні, політичні й т. ін.“.
Зрозумівши ходу нового часу та визнавши,

Що не Баярд, борець непоборимий,
Не Дон-Жуан, жіночих серць побідник
Героєм наших днів, а продуцент, робітник,—

Франко поряд малюнків селянського злиденного
життя пише цілу низку творів із життя робітників
на нафтових копальнях. „Невмируща заслуга Франка

1) Критичні письма о галицьк. інтелігенції: „Молот“, Льв., 1878.

2) Метод і задача історії літератури. „Жит. й Рев.“, 1926, 9, с. 43.

для нас, для нашого суспільства в тім, що він свою творчість, своє життя поставив на службу трудящим масам, він перший поставив українську літературу на ґрунт нової класи, нового героя ввів до неї"—так оцінює Франкову творчість А. Річицький¹⁾. Цього нового героя—продуцента, робітника ми зустрічаємо в численних Франкових творах, а зокрібно в його „Бориславських оповіданнях“. До них належать і оповідання—„Вівчар“, „Ріпник“ та „Полуйка“, уміщені в цій збірці.

У першому з них Франко змалював постать учорашнього селянина-вівчаря, що його закинула доля в штольню на глибині сто метрів під землею. Довбаючи нафтову шахту, він раз-у-раз звертається думками до щойно кинутих зелених полонин, повних поетичного чару, до життя на просторі серед затишної природи. Люто б'є він дзюбаком, а в мріях бореться з вуйком-ведмедем, що колись унадився до його отари. „Його уява працює невгамовно, розвертає перед ним усе нові образи, а найрадніше — чудові, тихі, ясні образи полонини, лісів, овечої турми і всіх нехитрих пригод вівчарського життя“. Та, хоч як принадні були ці образи, вівчар „чує сам по собі, що ті давні дні минули без повороту, що його шлях звернув у інший бік, що він із давнього патріархального життя перейшов у нове, незвісне його дідам і прадідам, зразу страшне й диво-

¹⁾ А. Річицький. Іван Франко. В-во „Укр. Роб.“, 1929, с. 25.

глядне, та не в одному ліпше, вільніше, ширше від старого“, хоч це старе й живе в його споминах і заповнює поетичним чаром нове самітне життя.

Давши в цьому оповіданні психологічний образ наймита-селянина в процесі його пролетаризації, Франко не вболіває за старим патріархальним життям, не ідеалізує цього життя, як то маємо в письменників-народників, бо він, як представник молоді генерації, добре розуміє історично-поступову роль капіталізму, як неминучого етапу, що його має пройти суспільство на шляху свого розвитку. Тим то в пролетаризації селянства він вбачає не якесь страхіття, а, навпаки, певний позитивний момент, що дасть змогу в майбутньому дійти кращого вільнішого життя.

Зрозуміло, що всі ці зміни в соціально-економічному житті, зумовивши пролетаризацію селянства, мусли позначитися й на побуті та психології колишніх селян, а тепер робітників на нафтових копальнях. В оповіданнях „Ріпник“ та „Полуйка“, як і в багатьох інших творах з бориславського життя, Франко й змальовує цей новий побут і психологію та разом із тим виводить на сцену й дрібних хижаків-підприємців, що в гарячковій погоні за збагаченням не зупиняються й перед кримінальними злочинами.

Злам у побуті й психології селянства, залученого до роботи на копальнях, відбувався в зв'язку з тими змінами, що ними позначалися осередки нафтової промисловости, де капіталізм щодалі глибше

пускав свої коріння. Тим то свої малюнки з робітничого побуту Франко подає на тлі капіталістичного розвитку одного з таких осередків — Борислава. Борислав за порівняно короткий час, відколи в ньому викрито земні багатства, геть зовсім змінив своє обличчя: „Отак тридцять літ тому... того теперішнього ніби містечка оплаканого ще зовсім не було, тільки ями понад потоком, та й то неглибокі. Тих нинішніх зломиголов по сто та по півтора ста метрів ніхто тоді і в сні не бачив“ („Полуйка“). Добрі заробітки, що їх спершу давали хазяї своїм робітникам, приваблювали до себе наймитів, круглих сиріт. Та швидко почався шалений визиск робочої сили: „Роблять людиська, як ті коні в кираті, довбають святу земленьку, черпають кип'ячку, тягають віск. Сказав би хто дар божий! Золото! Маєтки! А глядіть но ви, деь усе те так пропадає, що й сліду нема. Так якби дідько всім тим давися. Чим більше того „божого дару“ видобувають із землі, тим більше всі бідніють“ („Полуйка“). Коли раніше ріпники справляли після роботи щоденні гулянки тому, що вперше, як наймити, почували себе вільними й повновладними хазяями зароблених грошей, то потім, за умов жорстокого визиску, злиденного життя, в горілці топили своє лихо, свої надії стати хоч останнім, а все таки господарем у власній хаті, на власному клаптику землі. Хоч і вільне, на перший погляд, здавалося життя бориславське, „але хіба ж це людське, господарське життя? Та й яке свобідне? Тільки твоєї свободи,

що в неділю та в свято. А в будний день ти робучий віл—ні, гірше. Ти повний невільник властителя ями або його касієра. Під землею ти кожної хвили небезпечний свого життя, а верх землі кожної хвили лайка, поштуркування, понукування. І вічно той сморід, той бруд, та духота, та пиятика, той одур!“ („Ріпник“). Тим то кожний день на копальнях ріпники починали й кінчали горілкою, прокльонами та сварками і впадали в розпусту. Тільки коли-не-коли, як далека мрія, промайнуть згадки про село, блисне надія почати в майбутньому нове здорове життя. Мріяв про нього й Іван („Ріпник“), що одного часу почав жити думками майже виключно в своїй селі. Та то були лише надії, що їх остаточно знищив кримінальний учинок на зовні доброго й запобігливого, а справді ненажерливого хижака-підприємця, Менделя, що став причиною Іванової смерті, щоб заволодіти його грішми. Таких випадків немало було в Бориславі, надто ж після того, як на сцені бориславського життя з'явилася постать підприємця-спекулянта, що в конкуренції з собі подібними не гребував найогиднішими засобами. Він не зупинявся навіть перед тим, щоб позбавити життя робітника, що в небезпеці здобував йому великі багатства, лиш би залучити до власної кишені зайвого ринського („Ріпник“). Ця ненажерливість призводить до того, що він іноді втрачає здоровий глузд і накладає власним життям—тільки не дати б ріпникам того, що належало їм за старими звичаями („Полуйка“).

В оповіданні „Полуйка“ Франко розповідає про те, як з'являвся в Бориславі такий підприємець: „Той Йойна недавно прийшов був до Борислава десь відкись із гір. Казали, що доробився маєтку, гендлюючи волами, а тепер хотів розбагатіти в Бориславі. Зараз в одної баби закупив частку поля—не скажу: за півдарма, бо таки би мусив їй щось дати; а так таки за нізащо, за пару кварт солодкої горілки“...

Спершу, поки „самі ще були маленькі, ще, як то кажуть, тільки зачали коштувати шилом патоки“, підприємці добре поводитися з робітниками, „мало в руки не цілували“. Совісною роботою й добрими порадами відповідали на це ріпники. Та далі, в процесі капіталістичного нагромадження, розвивається шалена експлуатація, що загострює і клясову боротьбу. Тепер уже й ріпник не пропускає нагоди, щоб не скористатися з багатств, добытих своєму господареві („Полуйка“). Щоденні злидні штовхають його на крадіжку навіть у своїх товаришів („Ріпник“) та зумовлюють моральний занепад: Іван зраджує Фрузю, що, кинувши батьків, прийшла допомогти своєму коханому; Ганка з ревності штовхає її в яму; усюди панує розпуста, бо, приміром, „служниця в Бориславі не витримає, щоб не волочитися“ („Ріпник“) і т. д.

Цікаво, що Франко ні схвалює, ні засуджує вчинки змальованих у своїх оповіданнях постатів. Як пильний обсерватор, він нотує ці вчинки на тлі обставин соціально-економічного характеру, що зумовлювали ту або ту поведінку героїв. Він не

скаржитися, що капіталістичні відносини зруйнували старий патріархальний лад, зумовили моральний занепад ріпників — колишніх селян, а з пильністю наукового дослідника змальовує обставини, що породили і злидні й моральний занепад, цим самим підкреслюючи класові противенства за нових соціально-економічних умов. Проте Франко не є безсторонній обсерватор, і його оповідання зовсім не становлять мертвої фотографії. У них автор ставить за своє завдання подати правдиву картину дійсного життя, а не звичайну фотографію, життя в образах, „огрітих власним чуттям автора, надиханих глибокою ідеєю“. Ці чуття він черпає в лихові й злиднях „робучої кляси“, що під нею розуміє трудящих взагалі, й надихає ідеєю класової боротьби, ідеєю організації робітничого руху на боротьбу з капіталістичним ладом. Такі широкі картини перших заредків робітничої організації він подає в своїй повісті „Борислав сміється“, а ідеал майбутнього соціалістичного суспільства змальовує в другій своїй повісті „Захар Беркут“.

Наблизивши своїми реалістичними оповіданнями літературу до дійсного життя, наповнивши її новим змістом, Франко своєю творчістю, як і громадсько-політичною діяльністю, вплив свіжий струмінь у затхле галицьке суспільство, що з великим обуренням накинулося на його твори з життя бориславських робітників. „Публіка, що позіхала, читаючи „Домну Розанду“, „Дениса“, „Повість без титулу“ і т. ін., але вдавала, що вони їй дуже подобаються, почала кипіти гнівом, коли в друку почали паяватися мої

перші бориславські нариси. Кожний пренумерант газети в нас уважав себе не тільки пренумерантом і читачем, але й компетентним судією всього надрукованого в газеті чи книжці, починаючи від правопису і язика, а кінчаючи провідною ідеєю. І коли надруковане не подобалось йому, він уважав себе в праві дати вираз своєму обуренню, і то вираз якнайдосадніший. Нумери „Друга“, „Правди“, „Громадського Друга“, „Світа“ й інших часописів вертали в редакцію украшені написами, яких колекція могла б бути оздобою якої хочете епіграфічної збірки. „Чи сказився?“ запитував один пренумерант. „Не смійте мені присилати такої огидної макулятури!“ гримав другий. „Возвращается обратным шагом к умалишенным“—глаголав от писання третій“,—згадує потім Франко в своїй книжці „Молода Україна“. Та й не тільки звичайні читачі. Навіть редактори тогочасних журналів висловлювали подібні ж думки. Так, редактор „Зорі“ відмовився друкувати Франкове реалістичне оповідання „Муляр“, „бо, мовляв, він такого факту ніколи не бачив, а мулярі, по його думці, найгірші п'яниці“.

Та Франко, не зважаючи на всі ці напади, провадив і далі розпочату роботу, захоплюючись все більше творами відомого французького письменника Еміля Золя—основоположника натуралізму в літературі. Виступивши в своїй статті „Теорія експериментального роману“ з обґрунтуванням засад натуралізму, Золя доводив, що література має бути такою ж поважною студією, як і всяка наука, тому й базуватися має на науковій основі. „Роман експе-

риментальний, — писав Золя, — є витвір і потреба наукової еволюції нашого століття. Він є дальший ступінь розвою фізіології, що спирається на фізику й хемію“... Отже цей роман замість абстрактної людини бере людину, як істоту, що підлягає фізичним законам та впливові оточення. Звідси особливої ваги набирають студії психологічні та аналіза того соціального оточення, що в ньому перебувають герої.

Захопившись наукою Золя, Франко й сам пише теоретичні статті та здійснює свої погляди на літературу в практичній письменській роботі. У своїй статті „Сила землі в сучасній повісті“ він пише, „що людина — результат свого оточення“, тому й „головною задачею автора не є вже розповідати про пригоди, а малювати оточення, аналізувати ці ніжні зв'язки й пружини, що існують поміж першим, може й несвідомим товчком, і дією... Те, що досі було панівним у повісті й поезії взагалі — людина з її мислями, почуваннями й діями, починає відступатися на другий плян, бо на кожному кроці виявляється її залежність від тисячі сторонніх впливів... Аналіза цих впливів, цих захованих сил, що підштовхують людину щохвилини на життєвім шляху, стала за найвище завдання сучасної повісти“, бо „ні в природі, ні в житті немає нічого випадкового, все має свою причину, все заслуговує на увагу, гідне дослідів і оцінки“.

Ми не маємо змоги докладно зупинятись тут над тими завданнями й методами, що їх ставив перед літературою Франко. Досить сказати, що вплив

Золя був тут величезний. Проте в практичному застосованні теорій натуралізму між Золя і Франком є величезна різниця. Коли Золя не ставив собі за мету захищати робітника проти капіталіста, чи навпаки; коли, приміром, його „Вуглярі“ є філантропічний, а не революційний твір, бо ним автор лише закликає до гуманності й справедливості, щоб цим завчасу попередити буржуазію про можливу соціальну катастрофу, — то Франко недвозначно й виразно виходив з інтересів „робучої кляси“, викидав їй на очі соціальні кривди, змальовуючи й причини, що їх породили; викривав соціального ворога та накреслював шляхи визволення трудящих, а в своїх поезіях закликав до „бою нового“ проти всякого визиску й поневолення, проти всього капіталістичного ладу

За те, що паном в нім багач,
А гнесь слугою люд німий...

Узявши від Золя його методу, Франко наповнив глибокою ідейністю свої малюнки з життя й побуту різних верств сучасного йому суспільства, виявивши свої симпатії

До всіх, що ллють свій піт і кров,
Всіх, котрих гнетуть окови,

і глибоку клясову ненависть до дрібних хижаків і великих акул-підприємців.

Натуралізм Франкових творів, а серед них і вміщених у цій збірочці оповідань, виявився в тому, що в основу кожного з них автор намагався по-

класти дійсний факт, змалювати оточення, як причину тої чи тої поведінки героїв, яке б прикре й жахливе воно не було. Життя постачало для цього багатий матеріал, що його пильно збирав Франко. Для цього він використовував власні спостереження підчас подорожів, оповідання знайомих, зустрічі й т. ін. „Я силкувався кожний такий образок,—свідчить Франко,—виносити в душі доти, доки не вжиюся у властиву йому атмосферу, не віднайду властивий йому тон і спосіб викладу“. Правда, великий „брак і діри“ на кожній ділянці суспільно-громадського життя примушував його братися за найрізноманітнішу роботу й часто не давав змоги як слід опрацьовувати свої твори, де на багатьох із них позначилась спішність роботи.

Яку ж атмосферу і який спосіб викладу маємо в наших оповіданнях? Переважають у них образи селянства. Ці образи подано в динаміці: вчорашній селянин стає робітником, але, ще не усвідомивши свого нового становища, що видавалося йому за тимчасове, він раз-у-раз живе надією повернутися на село й стати господарем. Надії швидко руйнуються, і він опиняється в лабетах підприємця. Лишається одне — жити сьогodнішнім днем. А те сьогodнішнє — поневіряння на тяжкій роботі, злидні. Відчувши цю атмосферу, автор подає такий малюнок робітниць, що ночують у тісній і брудній хатині:

„Їх лица пожовкли з нужди, їх руки немов обросли глиною і земним воском, їх одіж — то позшиване лахмання, що ледве-ледве держиться на тілі. Старі, недугами та грижами поорані лица,

лежать обік молодих, що ще не стратили слідів краси, хоча цвіт їх уже зв'ялила передчасна тяжка праця, і нужда, і розпуста“ („Ріпник“).

Отже маємо типовий натуралістичний малюнок. Із натуралістичною точністю змальовує автор і портрети окремих осіб, правда, не з такою докладністю, як Золя. У них він підкреслює риси, що найбільше кидаються в очі:

„Вона (Фрузя.—Р. Ш.) тряслася в лихорадці, її очі блищали, уста були майже зовсім білі і потріскані від гарячки“.

Ганка „вся мокра, заталапана і бліда, як труп, прийшла до кухні“ („Ріпник“).

У натуралістичному ж дусі подає Франко картини зовнішнього оточення (напр., сторожева хата в II розділі опов. „Ріпник“). Картини природи майже всюди в цих оповіданнях він малює там, де вони становлять паралелі до настроїв і переживань людини. Так, до настроїв колишнього вівчаря, що йому попереднє життя залишило деякі світлі спогади, автор наводить паралелі з картин природи: „Так не раз сонце зайде за хмару, і з усієї пишноти літнього дня, з усього багатства світла й кольорів лишиться лиш стільки, щоб золотим сяйвом обілляти крайчики важких хмар, що нависли над заходом“... („Вівчар“). Таку ж паралель маємо і в оповіданні „Ріпник“: „На вулиці вітер ухопив її в свої холодні обійми, торгав поли її кафтана, сипав їй у лице грудками глини, але вона не чула нічого. В її серці було ще холодніше, ще темніше, як у бориславським закоулку“.

Малюнки злиденного бориславського життя часто супроводиться малюнками сільського побуту й природи, що вводяться, як контраст до бориславського оточення. Іноді маємо розгорнуті порівняння: „Бориславське життя, це було щось мов темні сіни, з котрих ось-ось вийдеться на широке ясне подвір'я, де зелене пахуча мурава, цвітуть яблінки, фівкають гусята і блеють ягнята“. Між іншим, образ гусят та ягнят в тому ж самому оповіданні („Ріпник“) повторюється аж двічі: „Йому пригадалися зелені ниви..., почулося блеяння овець, фівкання гусенят“... — читаємо в іншому місці. Ці образи села, навіяні спогадами про безповоротньо-минуле життя, як контраст до нових обставин, свідчать за те, що Франко дійсно входив в атмосферу описуваних явищ — у побут і психологію селян-ріпників, що, не усвідомивши ще свого нового становища, жили спогадами про минуле та надією на майбутнє. Спогади про село, що з ним серед злиденного бориславського життя, поневіряння на чужій роботі пов'язувалися мрії стати хоч будь-яким господарем на власному куснику землі, становили для ріпника відрадісні моменти. Тому й описи їх перейнято глибоким теплим почуттям, лагідним настроєм. Ось, наприклад, спогад вівчаря про свою отару, що біля неї він провів чимало років: „Овечки, як рій пчіл, розсипались по зеленому. Чорна купка, біла купка... чорна купка, біла купка. Тут ущипне травку, там ущипне та й далі, та й далі. Не пасеться так, як худобина, тільки щипле, як дитина, ніби бавиться, ніби по

спішає кудись. А передом барани, коменданти“ („Вівчар“). А ще глибшим почуттям перейняті спогади того ж вівчаря про гірські полонини або Іванові спогади про своє село („Ріпник“). Але з цього аж ніяк не можна робити висновку, що Франко ідеалізує село. Він тільки намагається тут дати психологічно правдиву картину, змалювати думки й настрої селянина, що став робітником капіталістичного підприємства.

Можливо-точніший опис оточення, подій, думок і настроїв у цих оповіданнях зовсім не становить „протокольних“ записів. Надаючи переважного значіння змістові своїх творів, самій думці, Франко не нехтував також і питань художньої форми. Оповідання його скомпановані так, що викликають інтерес у читача. Описи перериваються жвавими діалогами, тому й оповідання читаються легко. Трохи тільки читання утруднюється для нашого мало підготованого читача тим, що в оповіданнях маємо чимало місцевих галицьких слів. Проте це зовсім не значить, що Франко не знав української літературної мови. Усяка мова, як і українська, не є однакова на всій території даного народу: мова на Курщині різниться проти мови на півночі Росії, на Харківщині — проти мови на Чернігівщині, а тим більше в Галичині. Місцеві форми слів не тільки не позбавляють оповідання художности, навпаки, надають їм виразности, барвистости й цілком переносять уяву читачеву в те оточення, що його змальовує автор. Те саме треба сказати й про чималу кількість професійних назов, що

рясніють у Франкових бориславських оповіданнях: дзюбак, кибель, ропа, леп, кип'ячка й т. ін.

Але, ми вже зазначали, що багато своїх творів Франко писав поспішаючи. Спішність роботи часто відбивалася на формі творів. Мабуть, цим пояснюються й такі кострубаті місця, як от в оповіданні „Ріпник“. „За те їй платять три шістки денно, вона й за це богу дякує. Але зате вночі вона немов оживає“.

Усеж, не вважаючи на подібні хиби, Франкова творчість посідає одне з найвизначніших місців в українській літературі. Він бо дав твори, перейняті глибокою ідейністю, соціальною насиченістю, вивісивши українську літературу поза обмежені теми з селянського життя й збагативши її малюнками з робітничого побуту.

Р. Шевченко.

ВІВЧАР

Сто метрів під землею, в глибині десяти-метрової штольні, в духоті і нафтовім сопусі працює робітник. Раз за разом гатить він дзюбаком в іловату опоку¹⁾ й відриває від неї кусні лепу. Але опока тверда, скупа й тільки по невеличкому шматочку дає собі видирати частки свого тіла. Вона глухо гуде й стогне під ударами дзюбака, мов плаче, мов грозить; вона пріє вонючим потом, але не подається, уперто держить заховані свої таємні скарби. Робітник, здоровий парубок, що недавно прибув з гір до Борислава на роботу, починає злитися.

— Г-ге!—приговорює він, гепаючи щосили в ямку, в котру гепав уже три рази, не можучи відлупити грудку лепу.—Та доки ти будеш стояти? Пускай!

І він щосили зважив дзюбаком у ямці, щоб відлупити грудку. Грудка врешті подалася, й він узяв її обіруч і кинув у кибель²⁾.

¹⁾ Опока—м'який камінь, льос.

²⁾ Кибель—бляшане відро.

— От там до пса! Іди на світ! Покуштуй сонця!—приговорює він.—Го-го, небоже! Я не жартую. Зі мною не нагваряйся, бо я вмю дати раду й не такому, як ти! Ти не знаєш, що значить сімсот овець? То не те, що одна з другою грудка, а я і їм умів дати раду!

І він бере за вухо кибель, повен лепу, несе його до шахти, привішує до линви й дзвонить, щоб тягли, а сам з порожнім киблем, вертає назад до штольні й береться далі дзюбати землю. Його думки бігають за вівцями по полонині, і він, щоб розбити самоту й темноту, любується тими думками, гуторить про них і з дзюбаком, і з порожнім киблем, і з сокирою,—бо тільки й усього його товариства тут у глибокій безодні.

— Ти гадаєш, небоже, що то мала робота сімсот овець! Адже то живе, адже то кожне свій розум має. Невеликий розумець,—звичайно, німина,—а все таки такий, як бог йому дав. Ади, в ліс зайде, чи в полонину, то вже держиться купи. Не розбігається одно туди, друге сюди, так як рогата худоба. А все купкою... Г-ге!

— А медвідь-зłodій тільки й чекає на те. О, він також має розум! Ще й який! Не даром вуйко, пан Кулаковський! Сидить за колодою й чекає, аж цілий гурт овець увійде між виверти, а тоді тільки скік, і має їх усі, як у стайні! І всі видушить до одної. А вони, більнятка, вже навіть не бегечуть, тільки

зіб'ються в купку й чекають тихо своєї смерти... Г-ге!

— Палиця в руці, цівка¹⁾ через плече, पिщавка за поясом—так я, небоже, щорана вирушав за вівцями. Три пси—цу-цу! Наперед турми²⁾ один, а два по боках, а я ззаду. Йду та й постою. Овечки, як рій пчіл, розсипалися по зеленому. Чорна купка, біла купка... чорна купка, біла купка. Тут ущипне травку, там ущипне та й далі, та й далі. Не пасеться так, як худобина, тільки щипле, як дитина, ніби бавиться, ніби поспішає десь кудись. А передом барани, коменданти. Турми не треба завертати, тільки їх. А бир-бир! А дря-у!

Вівчарські окрики лунають по темній штольні, перемішуючися з глухим гепанням дзюбака.

— Гарно там у нас в горах, у полонині! Ой, гарно! Делікатно! Не те, що тут у вас, бодай ви...

Він хотів закласти, але вдарив себе долонею по роті. Його душа тепер була в атмосфері поезії, серед живої природи, чутливої та видючої, і він боявся образити її, бо був у її власті.

— Гарно там у нас! Ой, господи! Досить чоловік наймитував, гірко бідив, на чужих робив, а проте не жаль згадати. Вийдеш у полонину—зелено довкола, тільки головатні³⁾

¹⁾ Цівка—рушниця.

²⁾ Турма—отара.

³⁾ Головатні—низенькі гірські будяки.

тулять до землі свої білі голівки, мов цікаві очі визирають з-поміж трави та моху. Холодно. Вітер тягне. Дихаєш широко повними грудьми. Все довкола пахне, все так і дихає на тебе здоров'ям і силою. Внизу ліс оперізує полонину чорною стіною, а над тобою піднімається круглий шпиль гори. Тихо довкола, тільки вівці шелестять у папороті, десь колись пес гавкне, зелена жовна застукає в лісі або закричить вивірка. А я йду собі помалу, стану, сопілку з-за ремня, як не заграю, як не задрібочу, як не заведу думки — аж серце в грудях підскакує або сльози на очі навертаються!.. Г-ге! Пек тобі! Пускай! Г-ге!

Дзвінок згори. Прибув порожній кибель. Робітник бере свій повний кибель, виносить до шахти й виправляє вгору, а сам вертає з порожнім. Вертає в войовничім настрою, бо вже починає голодніти. Люто б'є дзюбаком, лупає глину великими куснями, в мріях бореться з медведем.

— Го-го! Вуйку-небоже! То так не йде! Одна вівця, то ніби нічого, але тепер ти зарізав одну, завтра заріжеш дві, а позавтраму передушиш мені півтурми. Ні, небоже. Такої згоди у нас нема! Ти гадаєш, що я цівку тільки на пострах ношу? Го-го! Вже я віджалую ночі, вже я засяду на тебе в тім виверті! Все мені одно—смерть або життя, а з тобою мушу зробити справу!

Він цюкнув пару разів і зупинився, відпочиває, спершись на держално дзюбака.

— Злодій вуйко! Три ночі вимучив мене! Мабуть занюхав письмо носом—не приходив. Але не мене здурити. Вже я як зав'язався, то не попушу. На четверту таки прийшов. Темно, хоч око вийми. Вітер стогне в верх'ях смерек¹⁾. Потік шумить вниз, а я, скулившись серед коріння величезного виверту, цівку при оці, сиджу, чекаю, надслухую. Вже чую, що йде; знаю, що мусить надійти попри мене й сиджу, дух у собі забираю. Хрусь-хрусь—уже близько. Витріщаю очі—суне мій вуйко, мов копиця сіна в темноті. Морду підняв до гори, титрить, суне звільна, обережно. У мене очі мало з голови не вискочать, так придивляюся, щоб вицілити йому просто під ліву лопатку. Нараз він став, голову на бік—фукнув. Занюхав порошок. Обертається на місці, щоб дати драла—і в тій хвили бух-бух! З обох люф²⁾ по льотці так і впакував. Навіть не зіпнувся вуйко, мов від грому гепнувся на землю. Але то лише хвиля була така. За хвилю він зірвався з землі, рикнув, звівся на задні ноги та й просто до мене. Видно, не дістав у саме серце. Я вже сиджу, не рушаюся. Втікати—нікуди, набивати—не час. „Ну,—думаю собі,—коли я

1) Смерека—дерево, ніби сосна; росте по горах Карпатських.

2) Люфа—дуло.

кепсько трафив, тільки здряпнув його, то буде по мні. А втім—божа воля. Раз мати родила“... Та поки що буде—маю ще сокиру за ремнем. Сплюнув у жменю, вхопив сокиру, перехристився, поправив ноги, що були сперті на двох коренях, плечима сперся об сплетене корінняччя виверту, що, мов стіна, стирчало догори, закусив зуби, похилив голову вниз, щоб бачити добре, та й жду вуйка. Він уже ось-ось. Хапається лапами за коріння, нюхає й ричить—так ричить, мов розгніваний п'яниця, що не може сказати слова розумного, тільки чує, що лютий, і ричить і пхається наперед. Ось він занюхав мою ногу та й досягає її лапою. Так немов би опік мене кропивою, не гірше. І в тій хвилі вістря моєї сокири по сам обух утесалося в вуйкову голову, розчерепило дотла. Він ще раз застогнав—так тяжко, так жалібно, мов грішна душа на муках, і повалився додолу, щез у непрозорій пільмі, в ямі під вивертом. Я й сокири не встиг вийняти, таки з ним покотилася вниз. А тоді як не скочу з виверту, та хашами, та на плай¹⁾, та лісом, та на поляну, та понад яр ялівцями—одним духом опинився на полонині коло кошари. Стукаю. „То ти, Паньку?“—питає бац²⁾ із середини.—Та я, відчинить.—Устав він, засвітив ліхтарню, відчинив.

1) Плай—гірська стежка.

2) Бац—старший вівчар.

„Ну що?“—Та нічого!—кажу.—„Був вуйко?“—Та був.—„І пішов?“—Ні, не пішов.—„А де ж?“—Лежить.—„Що ти...—бац не договорив,—ой, любойки, а тобі що в нозі?“—скрикнув.—У нозі? Я й сам не знав, що мені в нозі, й, тільки тепер поглянувши, я побачив, що весь ходак і вся онуча і вся волока—кров'яна, і кров сліди заливає. Раз, однісінький раз мацнув мене вуйко пазуром по нозі й відразу продер ходак і онучу й ногу аж до самої кости... Коли розвинули ногу, то я зомлів—крови багато витекло. Але бац, спасибі йому, вмів примовити, спинив кров, приложив якоїсь масти, й за тиждень я був уже здоров. А вуйка на другий день знайшли неживого, з моєю сокирою в головищу...

Знов дзвінок, знов робітник двигає повний кибель лепу до шахти і приносить новий, і знов, копаючи, розмовляє сам із собою, наповнює глухе підземелля не тільки стуком свого дзюбака, але також гомоном своїх слів, поезією своїх лісів і полонин. У міру того, як він голодніє та слабне від утоми й задухи, його думки робляться сумніші. Він згадує про важке життя вівчаря в зимі, про вівсяний ошипок¹⁾, бульбу й пісний чир²⁾, що бувають у зимі всею його стравою, про нудну молотьбу й ще нуднішу бездіяльність

1) Ошипок—корж із некислого вівсяного борошна.

2) Чир—рідка лемішка з вівсяного борошна.

у великім пості, про важкі переднивки, хвороби та сварки з-за кусника хліба або недопеченої бульбиці... Він згадує про те, як тс тепер переводиться вівчарство через те, що полонини позакуповували крамарі, а їм більше виплачується випасати воли, ніж вівці. А при волах вже не та служба, що при вівцях. О, тут тяжка, погана служба! Тут вже не покушаєш ані жентиці¹⁾, ані будза²⁾, ані бриндзі, ані бануша³⁾. Жий, як пес, і вартуй, як пес... І він швидко покинув цю службу, послушав одного, що нараяв йому йти до Борислава, заробити грошей, пристати на ґрунт (з грішми тепер усюди приймають) і господарювати. І він пригадав собі навіть співанку, якої навчив його той товариш:

Ой, піду я в Бориславку
Грошей заробляти;
Повернуся з Бориславки,
Буду газдувати.

Він попробував вивести цю співанку своїм здоровим, вівчарським голосом, але ні, якось не йшло. Що як що, а співанка у штольні сто метрів під землею не йшла.

І він із якимось пересердям дзюбає далі землю. Він починає ненавидіти її, оту темну, важку, немилосердно тверду землю, що так уперто не дається його дзюбакові.

¹⁾ Жентиця—овеча сироватка.

²⁾ Будз—овечий свіжий сир.

³⁾ Бануш—кукурудзяний куліш на овечім маслі.

— Та й тверда ж бо ти, святенька!—говорить він.—І бог тебе знає, чи святенька ти, чи ні?

Він зупиняється, випростовується й починає міркувати над цим питанням, немов воно не знати яке важне.

— Та й справді, чи свята вона тут? Там, зверху, то вже певна річ. І воду святять, і кроплять, і боже слово на ній читають.—Але тут? Аджеж відколи світ настав, сюди певно ані краплина свяченої води не доходить, ані голос божого слова. Не даром тут такий сопух. Певне, що це не від святого, а від проклятого. Аджеж із цього воску не вільно робити свічок до церкви—видно, що то нечисть, погань! Відпусти, господи, гріха! Чоловік і в таке місце пхається, забирає нечисте добро. І це має вийти йому на добре? Ой, ні, любойки, ні! Не на добро воно виходить! А той товариш, що справив мене сюди, хіба не згиб у такій самій штольні? Засипало його, задушило, навіть тіла не видобули. Вдавився ним нечистий! Ой, господи!..

І він христиться й починає ще завзятіше дзюбати. По бурчанню в животі він чує, що швидко мусить бути полудне, й жде потрібного дзвінка—хвилі, коли йому звелять вилізати наверх. А тим часом його уява працює невгамовно, розвертає перед ним усе нові образи, а найрадніше—чудові, тихі, ясні образи полонини, лісів, овечої турми і всіх не-

хитрих пригод вівчарського життя. Кинений долею в глибоку підземну штольню, він чує сам по собі, що ті давні дні минули без повороту, що його шлях звернув у інший бік, що він із давнього патріархального життя перейшов у нове, незвісне його дідам і прадідам, зразу страшне й дивоглядне, та не в одному ліпше, вільніше, ширше від старого. Але це старе живе в його споминах; із його лишилось ще стільки, щоб поетичним чаром заповнити й оживити пітьму й самоту нового життя. Так не раз сонце зайде за хмару, і з усеї пишноти літнього дня, з усього багатства світла й кольорів лишиться лиш стільки, щоб золотим сяйвом обілляти крайчики важких хмар, що нависли над заходом...

1899.

РІПНИК¹⁾

I

— Іване, Іваночку, соколе мій дорогий!

— Чого хочеш?

— Та бо ти такий тепер гострий, непри-
вітний якийсь...

— Говори, чого потребуєш?

Осіній вітер шумів і свистів по вузьких
вуличках Борислава і розмітував мокру гли-
ну, свіжо за дня видобуту з ям. Ніч була
темна.

— Ну, доки тут буду чекати на твою бе-
сиду? Говори, чого викликала мене сюди на
вулицю в такий вітер?

— Я хотіла поговорити з тобою так... як
давніше бувало... знаєш, у селі.

— Отто! Знайшла час і місце! Говори
швидше, чого тобі треба! Не бачиш, я весь
продрог!

— Бачу, бачу!—Її голос дрижав і вся вона

¹⁾ Ріпник—робітник, що здобуває ропу, цебто нафту.

продрогла далеко гірше від Івана. — Іване, ти, бачу, вже не любиш мене... бодай не так, як давніше.

— Га, га, га! По чім так міркуєш?

— А та Ганка круглолиця... Ти з нею щовечір водишся...

— Цу на тебе? Я з нею!.. Сама за мною бігає. Хіба ж їй забороню, коли сама тягається за мною?

— А мені пощо забороняєш?

— Е, ти все себе сунеш наперед! Чого тобі треба? Хибує тобі чого? Скажи, ти знаєш, я ніколи не відмовляв тобі допомі в нужді.

Дівчина зідхнула.

— В нужді! Боже, якби ти бачив мою нужду!.. Та що там... Одного мені бракує, Іваночку.

— Чого?

— Тебе.

— Адже ось бачиш мене.

— Та що з того! Коли серце твоє до мене не горнеться! Коли ти забув мене, не любиш мене! З тобою я б ніякої нужди не боялася. Для тебе б усяке лихо перенесла...

— Ет, дурна ти, — перервав їй Іван, — дурна та й годі. Гадаєш, що я за Ганкою гину, а мені Ганка й не в голові.

Потім, зблизившись до неї і пригортаючи її до себе, він додав м'якшим, тихішим голосом:

— Не бійся, Фрузю! Я тебе не забуду! Тямиш, як я присягався тобі, там, під липою! Пан-біг це чув і він мені свідок. Ще трохи потерпімо обое... Хіба ж я не знаю, що тобі важко? Але ж бо й мені не легко. Ще пару тижнів... Але тепер заспокійся. Час до хати. Ти вся трусишся, ти промерзла... Ходи зо мною сюди, до шинку. Ходи, обігрієшся. Адже тобі далеко до нічлігу.

— Та бо я...

— Нічого не балакай, ходи!

І він майже силоміць затяг її до шинку, в котрім було повно народу,—робітників і робітниць, повно гамору, задухи, сопуху від зароплених сорочок та полотнянок, голосного реготу й запаху горілки. Ніхто не звертав на них уваги. Обое сіли коло стола, близько печі, а Фрузя цікаво поводила очима довкола, чи нема в шинку Ганки, її найтяжчого ворога, її супірниці в Івановім серці. Ганки не було й вона відідхнула свободніше. Випивши чарку вишнівки й обігрівшись, вона говорила весело, згадувала село і знайомих, а вкінці, прихиливши Іванову голову до себе, прошептала:

— А в мене новина.

— Яка новина?

— Надіюся гостя

— Гостя? Якого?

— Ану, вгадай.

— Я? Відки я маю знати, хто до тебе в гості наладився?

— Повинен знати.

— Повинен? Тьфу, а це що за гість такий?

— Ах ти недогадливий!

І вона поторгала його за вухо, всміхаючись.

— Це ж дитина! Твоя дитина, Іване!

Вона силкувалася вимовити ті слова свободно, весело, але їй не стало духу, ані голосу. Серце забилося, затріпалося в грудях. Вона знала, що від того, як прийме Іван цю звістку, залежить дуже багато, може навіть ціле життя її. І вона, відколи почула себе матір'ю, найдужче боялася цієї хвили, коли їй доведеться сказати про це Іванові. Що то скаже він? А тепер, коли слово реклося, вона сиділа бліда, залякана, мов винувата якимсь тяжким гріхом, мов ждала від нього якогось страшного присуду.

А Іванові немов зовсім, зовсім байдуже. Він відвернув голову, підняв очі до стелі і почав потихеньку свистати, а потім, зирнувши на Фрузю, запитав її мов знехотя:

— Ну, що, вип'єш іще порційку?

— Ні, не хочу, — відповіла дівчина ледве чути.

Іван замовив собі склянку пива і не говорив нічого. Вона сиділа, мов нежива. „Все пропало! Все пропало!“ — вертілося в її голові. — „Він не любить мене! Ось тут покине в тім пеклі, в тій баюрі!“

У шинку гуділо і клекотіло. Їй зробилося

душно, немов щось стискало груди. Вона встала.

— Ідеш уже?

— Іду.

Він не рушився з місця, не просив її підождати, а все ще вдивлявся чогось у стелю. У Фрузі закрутилися сльози в очах, але вона силоміць проковтнула їх.

— Добраніч тобі.

— Добраніч.

На вулиці вітер ухопив її в свої холодні обійми, торгав поли її кафтана, сипав їй у лице грудками глини, але вона не чула нічого. В її серці було ще холодніше, ще темніше, як у бориславським закоулку.

II

На самім кінці Борислава, на пустій голо-течі стояв великий магазин, де складували земний віск, видобутий із ям, власність хазяїна Лінденбаума. Це будинок великий, дерев'яний. Довкола нього повно ям, а попід стінами навалено купи „лепу“ — сірого ілу, видобутого з ям. Тільки вузькі стежки, по-протирані тачками, снуються з усіх боків поміж тими горбами до брами магазину.

Позаду, напроти брами магазину жив сторож у двох добудованих цюпках¹⁾. Ця до-

¹⁾ Цюпа, цюпка — маленька, темна кімната.

будова майже зовсім була схована між високими купами лепу, так що сонце рідко коли й заглядало крізь вузькі віконця до середини. Сторож був удовець, діти, які мав, пороздавав людям на виховок, а бажаючи заробити дещо більше понад те, що платив йому Лінденбаум, віднаймав одну цюпку на нічліг робітницям, а сам вдоволявся одною — і так він мало що й спав уночі, мусів вартувати, бо поліції в Бориславі тоді ще не було.

Уже пізно вночі. Тісна, брудна й душна цюпка наповнена робітницями. Стіни голі, ледве побілені вапном по дошках, на одній наліплено якийсь образок і кавалок дзеркала, в однім куті тапчан, збитий із трьох дощок і прикритий сінником та плахтою, а край вікна маленький столичок на трьох високих ногах — бо вікно високо. Ось і все, що можна було добачити в хаті. Ані печі, ані кухонної посуду, ані постелі, ані скрині. На тапчані не було нікого, та зате на помості набито, мов селедців в бочці, якихось людських істот, що голосно, важко дихають, але в сутінку, який стоїть у хаті, подібні до одної простеленої по долівці верстви брудного шмаття, свиток, хусток та чобіт. Це нічліг робітниць. Баби, дівчата, молодиці, котрих із далеких сторін приганяє сюди недоля, натомивши через день груди і руки при корбі або при вибиранню лепу з киблів та воску з-поміж глини, тепер лежать покотом на хо-

лодній, дерев'яній підлозі, кулак під головою, стулені одна до одної, раз задля недо-стачі місця, а подруге — так буде тепліше.

Їх лица пожовкли з нужди, їх руки немов обросли глиною і земним воском, їх одіж то позшиване лахмання, що ледве-ледве держиться на тілі. Старі, недугами та грижою поорані лица лежать обік молодих, що ще не стратили слідів краси, хоча цвіт їх уже зв'ялила передчасна тяжка праця, і нужда, і розпуста. В хаті тихо, тільки десь-колись котра сонна скрикне і розмахне руками, інша пробуркоче якесь прокляття, або крізь сон обійме сусідку — їй певно сниться, що обіймає коханка. Та найрухливіше спить ота стара бабуся — колись чільна господиня в селі, а нині мало що відмінна від жебрачки. За дня з неї роботи небагато, сили в старих костях нема й за дитину, от хіба сидить у куті кошари та перебирає леп, видобутий із ями. За те їй платять три шістки денно, вона й за це богу дякує. Але зате вночі вона немов оживає. Здається, що тоді воскресає в її душі ціле життя, проведене в кращих відносінах. Вона захриплим голосом муркоче свої дівочі, давно забуті співанки, потім торгає на собі курмання, немов поправляє свої вбори перед дзеркалом; потім пишно похитує головою, немов бесідує з давніми сусідками і хвалиться новими коралами; то знов поцмокує губами — смакує гріту з медом горілку.

А там підуть якісь прокляття, важке хлипання, стогнання і знов відривки пісень—і так цілу ніч. Нераз її сусідка збудиться від тих її снів, заклине і штовхне стару в бік, щоби спала тихо, але це не помагає нічого. Стара пробудившись нічогісінько не тямить, що їй снилося, а тихо спати не може.

На маленькім столику під вікном палахкотить свічечка, уліплена з жовтого нечищеного земного воску. Мигтить її світло і блимає нерівно, кидаючи непевні блиски на сонних робітниць. Край столика сидить похилена дівчина—одинокa людина в цілім будинку, котрої не береться сон. Її сумне, тужливе око слідить за бистрими рухами ігли. Вона шие сорочину—малесеньку-малесеньку—шиє пильно по ночах, бо вдень інша робота.

— Мовив, що Ганка йому не в голові—снує вона невеселі думки.—Може це й правда. Ба, але ж того не мовив, чи любить мене, чи ні. Та й пощо мовити? Хіба я сама не бачу? Ні, не любить він мене, не думає про мене! Він забув свою присягу, хоч словами й згадує її. Що слова? Вітер та й годі. А пан-біг з неба не злізе, палицею бити не буде. Так він думає собі і певно в кулак сміється з мене. Сміється з дурної, що задля нього покинула батька, матір, хату, що віддала йому свою добру славу. Все, все я віддала йому, покинула задля нього! А тепер,

коли вже нема що більше взяти з мене, я йому непотрібна, ненависна!

І в її очах знову закрутилися сльози, та тепер вона не зупиняла, не ковтала їх і вони полилися рясними крапками на її шитво.

— Боже, боже! За які гріхи ти так тяжко покарав мене? — простогнало її змучене серце.

Ігла зупинилася. Фрузя, сама не знаючи чого, вдивлялася в полум'я нафтівки. Синій дим піднімався поверх полум'я і стояв густим туманом під стелею. У неї боліла голова. На дворі свистав вітер, віяв крізь шпари до хати і обдавав її холодом.

Фрузя виплакалася і їй зробилося легше.

— Ні, він любить мене. Я би вмерла, якби він перестав мене любити. І що ж я йому зробила такого, щоби мав забути мене? Та й що я зробила би без нього з маленькою дитиною, котра незадовго прийде на світ, з тим непрошеним гостем, перед котрим не можна замкнути дверей?

Правда, Фрузя не знала також, що буде робити з ним, з Іваном, коли появиться дитина. Аджеж бачила, як він сквасився й відвернувся почувши, що вона надіється дитини. Знала, що грошей у нього нема, що він день-у-день на роботі і для неї самої не лишається ніщо, крім шпиталю. Вона бачила все це ясно ще перед годиною, коли, скулив-

шись і цокочучи зубами, йшла з шинку до цієї хати. Але тепер вона не думала про це. Їй було страшно думати про це і як той, що потопав, хапається за прутик, за стебелину, так вона вхопилася за ту думку: коби він любив мене! Коби він був при мені! З ним мені нічого не страшно; він на все знайде раду!

Вона самохіть дурила себе тою думкою, вмовляла її в себе і тепер була майже певна, що все воно так і буде. Мусить бути! Хіба би бога над ними не було! Аджеж вона не даром покинула задля нього батька й матір, не даром набідувалася так багато! Аджеж він не даром обіцював їй, що ще трохи побіднують, а потім усе буде добре, все лихо минеться. Що він задумає зробити? Вона не могла догадатися, але чула, що їй на серці робиться весело, легко, мов тій травці, що на весну з-під снігу виколується на світ.

Вона вдивлялася в нафтівку, що вже ось-ось догоряла і не світила, а димилася і наповнювала всю хатину чадом. Серце Фрузі билось живо-живо. Її здавалося, що ігла в її руках літає швидко—корба крутиться легко, скоро. Втоми, холоду ані сліду. Музика грає, блищить щось, мог довгий, соняшний шлях посеред зеленого жита. Лоскоче щось, мов дотик м'яких любих рук... Її голова похилилася на стіл і вона заснула.

А здалека, від Борислава доносив вітер глухі окрики і співи. То кричали і співали ріпники, вийшовши з шинку. А між усіми голосами найсильніший голос Іванів виводив:

А я тебе, моя мила, не покину,
Положу тя на ліжечко, як дитину.

III

Вранці Фрузя прокинулася швидше від інших робітниць. У неї боліла голова, її кидало в дрож, млоїло внутрі, але вона й не думала про це. Умившись швиденько, вона побігла до шинку, де мала заплачене на цілий тиждень наперед снідання — горнятко гарячого молока і кусник хліба. Але їда не йшла їй у горло. Насилу випивши молока, вона взяла хліб за пазуху і побігла. Куди? Вона й сама не тямилася гаразд. На роботу ще було завчасно. Їй хотілось побачити Івана, але вона знала, що ледве чи знайде його на вулиці, а де він ночував цими днями, цього не знала. І ось вона йшла навгад, чалапаючи по густім, липкім болоті, кулячись від вітру, бажаючи втомою і рухом заглушити неспокій, що бушував у її серці.

Борислав починав оживлюватися. Із темних нір, із затхлих, душних та тісних халабуд вилізали брудні, заспані люди. Вони починали день прокляттями і сваркою, не мив-

шися і не христившись тяглися до шинків, а відси, випивши по келішкові горілки, закусивши сухим хлібом і взявши за пазуху також сухого хліба, трохи ковбаси або головку часнику, ішли на роботу. В кошарах де-де теленькали дзвоники, кричали касієри, скрипіли корби. Серединою вулиці тяглися вози з дровами, з мішками бульби, з хлібом і іншою поживою. А понад усім тим сіре, на-суплене небо думало якусь понуру думу, а здалека зеленів високий смерековий бір на схлонах Діла.

Чалапаючи вулицею, Фрузя бігала очима по всіх закутинах, заглядала в отворені двері шинків, у знайомі кошари, але Івана не було ніде. На закуті, недалеко гостиниці Кирницького, що була головним осередком робітницького життя і нічних гулянок, вона здибала Ганку. Це була дівчина з того самого села, що Фрузя й Іван. Здорова, червонолиця, з витріщеними очима і грубими губами, вона була правдивим силачем супроти худої, помарнілої Фрузі. Несучи на коромислі коновки з водою, вона твердо ступала по розмоклій глині босими червоними ногами. Її чорні коси були обвиті довкола голови, а чорні, блискучі очі сміялися здоров'ям і силою, котрої, видно, ніколи не підгризав червяк ніякої внутрішньої гризоти. Це була одна з тих грубих натур, у котрих душі не доко-лупаєшся. Хоч у бідності і в тяжкій праці,

вони не знають властиво біди, не знають того горя, яке пливе з несповнених бажань, з незаспокоєного чуття, з незгоди між волею і силою. Вони, здається, сотворені для тяжкої праці, як віл до ярма; їх горе починається аж тоді, коли не стане їх, звичайно залізного, здоров'я.

Фрузя ще здавна не любила Ганки, а тепер, коли бачила, як Іван при ній робиться веселим, жартує, танцює з нею, вона ненавиділа її з цілого серця. Вчорашні Іванові слова, що Ганка сама тягається за ним, мов окріп заклекотили в її серці.

— Слухай ти, Ганко,—сказала вона, не вітаючися і підходячи близько до неї.

— А чого тобі від мене треба?

— Ти у Кирницького на службі?

— А так, уже четвертий день.

— А був там мій Іван учора?

— Твій Іван? Який твій Іван? — з наругою промовила Ганка.

— Сама знаєш який! — мовила Фрузя, душачи в собі злість.

— Такий він твій, як і мій. Навіть мій більше, бо тебе не хоче й на очі бачити, а зо мною йому весело.

— Брешеш, помийнице! — крикнула Фрузя. — Брешеш, брешеш! Не смій мені волочитися за ним! Він сам казав, що ти за ним волочишся. Слухай, коли я тебе ще раз побачу з ним, то тобі очі видеру.

— Дерися по стінах ти, опудало! Чого ти мене чіпаєшся?

— Не смій! Не смій! — кричала Фрузя, ледве дишучи. — Не смій мені баламутити його!

— Отже ж посмію і що мені зробиш? І вчора я була з ним і сьогодні буду і коли мені схочеться, то буду. А ти хоч трісни зо злости, то мені байдуже.

Фрузя, не тямлячи сама себе, кинулася на Ганку з кулаками, але ця лиш раз замахнула коновкою і обілляла її цілим валом води.

Зареготалися ріпники, що купою стояли на вулиці і слухали цієї голосної розмови двох супірниць.

— Добре, Ганко! Скупай її! Нехай не буде така гаряча! — кричали одні.

— Ану, Фрузько, хап її за коси! Як вона тобі сміє парубка відбивати — піддратовували другі.

Фрузя сама себе не тямилася зо встиду і з пересердя. Вона була вся мокра і тряслася з холоду, але проте пересердя взяло верх. Вона кинулася на Ганку і, вхопивши її за коси, почала торгати і бити. Ганка, все ще держачи коромисло з коновками на плечах, хвилю була безпомічна, не знала, чи держати коромисло, чи боронитися. Та швидко надумалася, пустила коромисло і вільною рукою вдарила Фрузю в груди так сильно, що ця відразу звалилася з ніг і пустила її коси.

— Га, га, га! — реготалися ріпники. — От дівка, як жовнір! — От так її!

— Іване, — кричали інші на Івана, що власне йшов із шинку. — А ходи но сюди! Побачиш комедію.

— Та що там? — мовив Іван.

— Ходи, тут дві дівчини із-за тебе мало собі віку не вкоротять. Ходи, хоч подивися! От то щасливий парубок, що дівки за нього б'ються.

Іван наблизився і зараз порозумів, що діється.

— Ганко — мовив він грізно, — що ти робиш?

— Ади, — закричала Ганка. — Оце опудало чогось мене чіпається. На дорозі мене перейшла та й публіку з мене робить.

Фрузя, ледве дихаючи, піднялася з землі. У неї боліло в грудях, дух запирало.

— Іване, — промовила вона.

— А йди собі до дідька, — буркнув Іван. — Чого ти лізеш до мене, ще й на вулиці публіку виробляєш? От іди та переберися, ади, ти вся мокра.

— Це я її хлюпнула, щоб її залляти оту широку хавку, — насміхалася Ганка. — Нехай на другий раз знає, як мене зачіпати.

І, захопивши коновки на коромисло, вона побігла геть. Так само Іван, плюнувши з пересердя, відвернувся і пішов разом з іншими ріпниками до своєї роботи. Фрузя лишилася

сама. Вона вся тремтіла, чула себе безсильною, нещасною, самою на всім світі. Пощо їй жити? Адже тепер їй усе ясно, тепер нема ніякого сумніву, ніякої надії. Не знаючи як і коли, вона зайшла до своєї квартири, скинула з себе мокру одіж, передяглася, але замість іти на роботу, лягла на своїм тапчані і лежала, злегка стогнучи. В будинку не було нікого. Вона чула страшенний біль голови, страшенну втому в цілім тілі. Її палила спрага, вона ледве-не-ледве зволіклася з постелі, принесла собі води, напилася й обвила голову мокрим рушником. Лягла потім і заснула.

IV

Вечером того дня Іван вступив до Кирницького на склянку пива. Ганка поставила перед ним замовлене пиво і пішла, не кажучи їй слова. Іван також не зважав на неї і, п'ючи пиво, звільна сидів і не то дрімав, не то думав щось. Ганка кілька разів проходила повз нього, зиркала з-під лоба, видно було, що хотіла би зачепити його, але не зачіпала. Аж коли Іван замовив другу склянку, вона, ставлячи її на столі, промовила їдко, знехотя:

— Ну, а де ж твоя тота?

— Яка тота?

— Ну, твоя наречена?

— Моя наречена? Не маю ніякої.

— Говори, бреши! А Фруз'яка що? Вона поводитись вже не як наречена, а як твоя жінка. „Не смій мене могого Івана баламутити!“

— Ха, ха, ха! — засміявся Іван, але силувано, як то кажуть, на кутні зуби.

— Скажи їй — говорила Ганка швидко і гнівно — нехай мене не зачіпає. Я не її помийниця! Я не її підвладна. А як мене ще раз зачепить, то я не буду дивитися на її пісну фігуру, але розпосочу, зуби виб'ю, нехай знає! Розумієш!

— Та відчепися ти від мене! — мовив Іван. — Говори їй сама, що їй маєш сказати. Це між вами рахунок, а мені дайте чисту годину.

Ганка відійшла. Іван сидів і пив пиво. Та ось до шинку прийшла ціла ватага ріпників. Побачивши Івана, вони почали жартувати з нього:

— А! Іване! Чуємо, що покидаєш Борислав?

— Я? Ані мені сниться.

— Що женишся з Фрузею і йдеш на її отцезію ¹⁾.

— Чи ви подурили?

— Та ти сам, видно, здурів, коли хочеш вільне бориславське життя промінати на життя вола в ярмі.

¹⁾ Отцезія — батьківське господарство; йти на отцезію — пристати в прийми.

— Хлопці — скрикнув Іван, роздратований цими словами, і гримнув склянкою до стола. — Гунцвот¹⁾ хто мені це говорить!

— Та ми не від себе говоримо. Нам так оповідали ті дівки, що ночують із твоєю Фрузею. А їм вона говорила, буцим то все вже між вами умовлено.

— Чи стеклася дівка? Що між нами умовлено? То правда, що вона кілька разів товкла мені, щоб я покинув Борислав, а я, щоб спекатися її, сказав їй раз: та добре, добре, ще пару тижнів заждімо, а потім якось то буде. Та й тільки всеї розмови було.

— Га, га, га! — реготалися ріпники. — Добре ти сказав їй! Пару тижнів заждімо, а потім якось то буде, от так, то й але! А за пару тижнів буде те саме святе, що й тепер є.

— Ну, та певно. Адже пан-біг не прийде та не зробить чуда ані для мене, ані для неї. Адже знаєте, що у мене своїх статків-маєтків нема; що зароблю, те й маю.

— Ну, Іване, а було колись, — закинув хтось із купи, що ближче знав Іванові відносини.

— Е-е-е! Чи одне то було та й з водою поплило! — мовив Іван, махнувши рукою. — Що мені з того, що батько був багач на все село? Я з того нині що маю?

— Хіба оскомину! — крикнув хтось із гурту.

— Рація! Хіба оскомину. Але оскоминою

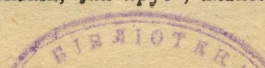
¹⁾ Гунцвот — лайка: собачий син.

ніхто ситий не буде. Ну, а Фрузя що має? Вона то ніби говорить, що вона задля мене покинула батька і прийшла сюди, але я те знаю ліпше. Покинула, бо мусіла, бо дома тісно, у батька ще дві дівки, треба їх заміж віддавати, а тут нема з-за чого. Всього маєтку два пруги¹⁾ поля та й та хатчина. То ще з пругом поля дівку хто будь візьме, у кого є свого трохи, та й ще коли дівка здорова і добра до роботи. А вже як на трьох ділити, то на таке ніхто й не подивиться. А ще коли дівка така, як гусяче повітря, ні до охоти, ні до роботи, як ота Фрузя. Ну, що з неї за робітниця? Десь при багатстві, якби тото вбрав, якби на тото хухав, як на дитину, то може би й було до людей подібне; а при бідності, на зарібні руки взяти та оженитися з таким, то ліпше прив'язати собі камінь до шиї, та в вир з берега.

— Та то правда, правда, — говорили ріпники, вже не жартуючи.

У тій хвилі з-за великої печі, що стояла в куті шинкової кімнати, висунулася бліда, скулена постать, що сиділа там уже кілька хвиль, всунувшись до шинку затильними дверми з сіней і неспостережена ніким серед гамору й піятики. Це була Фрузя. Вона тряслася в лихорадці, її очі блищали, уста були майже зовсім білі і потріскані від гарячки. Непевним

¹⁾ Пруг — вузький, „як пруг“, клатік поля

кроком вона, протискаючися поміж ріпників, вийшла на середину шинку і, зупинившись перед Іваном, поклонила йому, досягаючи рукою землі. Всі затихли і ззиралися на неї.

— Дякую тобі, Іване,— промовила вона,— дякую за те, що ти хоч раз сказав щиро і по-правді те, що думаєш. Тепер я знаю, яка передо мною дорога. Не бійся, я тобі більше не перейду дороги, не докучу тобі, ані не докорю. Жий собі, як сам знаєш, і нехай тобі бог помагає.

І вона ще раз поклонила йому. Іван сидів за столом, мов на терню.

— А те, що ти клявся та присягався мені, що візьмеш мене, відкупиш свій ґрунт, будеш знов господарем, нехай це бог забуде. Я тепер знаю, що ти брехав, але донині я вірила тобі. Тільки те ти неправду сказав, що мій тато сам нагнав мене до Борислава. Це ти брешеш, небоже. Тато навіть не знав, де я поділася. Ніхто не знав. Тільки я знала та й бог, що подав мені цю думку, певно, за якісь тяжкі гріхи. Але коли я почула, що ти тут хорий, що лежиш у пустій, холодній буді, що через день нема тобі кому раз води подати, тоді щось шибло мені в серце: „Аджеж ми любилися обое. Аджеж то мій наречений перед богом, хоч не перед людьми“. І я зібралася і пішла сюди. Бог, видно, потребував на щось моєї муки, бо відмірив мені їй повну мірку. А ти нині досипав із чубком

пересипав через край. Дякую тобі ще раз.
Бувай здоров!

І вона втретє поклонила ся йому і вийшла.

Ріпники мовчали хвилю після цієї несподіваної пригоди. Але швидко отрясли ся від зворушення. Посипали ся грубі, цинічні жарти.

— Ади, оса, як жалить!

— Та то холера, не дівка.

— У роботі чоловікові не допоможе, а своїм язиком і своїми сльозами серце злоточить.

— Ну, ожени ся з такою, то маєш готовий шпиталь дома.

Тільки Іван мовчав і сидів, понуривши голову.

V

Вийшовши від Кириницького, Фрузя не зупиняючися почала пекти вулицею, сама не знаючи, куди і пощо. Було холодно, темно, дрібний дощ сік їй просто в очі, вулиця, розмокла і розталапана, була радше одною великою баурою, ніж вулицею. Фрузя йшла, на силу витягаючи чоботи з липкого болота, на силу переводячи дух. Її пекло щось у грудях, але на очах не було сліз, ані в голові думок. Тільки неясне та непереможне почуття: геть відси! тікати! сховатися! — гнало її наперед. Сховатися, але де? Перед ким? Вона не розуміла того, що їй хотілось сховатися перед самою собою, перед власним болем.

Не пройшла й сто кроків, коли обік неї

де не взялася Ганка. Відки вона взялася? Мабуть, чувши Фрузину бесіду і бачачи, як вона сама вийшла з шинку, Ганка зібралася незаметно і незаметно вибігла їй наздогін. Вона так несподівано вчинилася обік Фрузі, що ця, зирнувши вбік, аж злякалася, побачивши її, скрикнула і перехристилася. Ганка засміялася стиха.

— Злякалася?—мовила вона.—Не бійся, це я, Ганка.

— Чого хочеш від мене?—ледве промовила Фрузя.

— Нічого. Іду собі вулицею. Хіба не вільно йти обік тебе?

— Але тобі сюди не дорога?

— І тобі ні. Адже до своєї квартири ти повинна була йти в протилежний бік.

— Мені все одно,—мовила Фрузя.

— Ну, а мені туди треба,—мовила Ганка. Хвилю обі йшли мовчки. Кругом було пусто, тільки з шинків чути було крики і співи, та чорний велетень Діл шумів і стогнав під осінню негоду.

— А що, напштакав тобі під ніс твій Іван?—промовила злобно Ганка.

— А ти тому й рада!

— Я? Мені байдуже. Я це давно знала.

— Що знала?

— Те, що ти почула тепер. Що Іван не любить тебе. Що він дурить тебе і не думає женитися з тобою.

— Він сам тобі це говорив?

— Ну, а хто ж би інший?

— Значить, він любить тебе?

— Мене? Або я знаю. Мені байдуже.

— А пощо ж ти заскакуєш коло нього, чіпляєшся його, як реп'ях кожуха?

— Ха, ха, ха! Ані мені сниться. Він сам підлещується до мене, говорить мені всячину, але я розумію це все дуже добре.

— Обое розумієтеся, як лисі коні, — з погордою мовила Фрузя.

— Це й найліпше. Я знаю, що коли він підлещується до мене, то має в тім свій інтерес, а він знає, коли я до нього зуби сушу, то це не з великої любови, а також задля якогось інтересу.

— Тьфу! — з обуренням сплюнула Фрузя.

— Плюй, не плюй, а я кажу, що так ліпше. Ти з великої любови дійшла до того, що тепер ідеш кудись на зламану голову, а я собі сита, здорова і вдоволена. І йому також не зле з тим.

— Йому?

— Ну, певно. Адже ти сама бачиш, що зо мною він веселий, розмовляє, жартує, співає, а з тобою все кваситься і сердиться.

— Ти вчарувала його. Дала йому якесь дання.

— Ні, небого! Не я вчарувала його, але ти дурна та нерозумна. От що! Не вмієш обходитися з парубками. Ти причепилася до од-

ного та й думаєш, що лиш стільки світа, що в вікні. Ха, ха, ха! Якби ти знала, як інші живуть! Як собі дають раду! Щоб я сохла та плакала за ним? О, не дівдав би він цього! Нехай він сохне за мною!

— Коли ж бо я не можу.

— А не можеш, то сама на себе нарікай, а не говори, що я вчарувала його. Нащо мені чарів? Він і без чарів цієї ночі буде почувати в мене.

Фрузя при цих словах навіть не скрикнула, тільки вхопилася рукою за серце, захиталася і була би впала на землю, як би Ганка не була вхопила її в свої обійми.

— А тобі що?—скрикнула вона в першій хвилі.—Фрузю! Фрузю!

Але Фрузя не озивалася. Її голова звисала через Ганчину руку; вона була мов нежива.

— От тобі на! — пробуркотіла Ганка, держачи зомлілу дівчину на своїх руках, мов сніпок соломи. — Чи зомліла, чи зовсім по ній?

Вона прихилила голову вниз і слухала.

— Не дихає бідочка! І що тут робити з нею? Чи кричати, може би хто прийшов та поміг отверезити її?

І Ганка кинула оком довкола себе. Було темно, хоч око виколи. Вони зайшли були в якусь бокову вуличку. Довкола не було ні хати, ні шинку, ні навіть кошар, тільки високі горби лепу по обох боках. Витріщивши

добре очі, Ганка пізнала, де вони. Це було місце, де колись почали були перший раз копати ями. Але, вичерпавши кип'ячку, по-закидували ті ями; робота перенеслася в інший кут, а тут полишалися лише купи лепу і пусті ями, одні позабивані дошками, інші так таки й полишені або наповнені водою.

— І який дідько почує мене тут при вітрі? — муркотіла Ганка, все ще держачи Фрузю на руках.— Та й що я вдуріла, щоби тверезити її? Кину біду ось тут насеред дороги, нехай сама тверезиться! Ади, яка прудка! „Помийнице!“—каже до мене. За коси чіпає! Ах, ти гусяче повітря! Я тобі покажу, з ким ти заходиш собі.

Скажена злість закипіла в Ганчинім серці. Вона ще раз озирнулася, надставила вуха, а, не бачачи нікого, нараз, мов собака, скочила з дороги, вилізла на купу глини, все ще несучи наперед себе зомлілу Фрузю, потім ще раз озирнулася; обережно злізла вниз, у лійковату долинку, котрої осередком була яма. Мацаючи ногами, вона дійшла до цямрини, Яма була забита двома дошками, але одну хтось відломив. Ганка налала руками отвір, шарпнула сильно другу, давно перегнилу дошку, прибиту до цямрини двома цвяхами, віддерла її, а потім, уставившись добре ногами на краю цямрини, похилилася, спустила легенько зомлілу Фрузю зі своєї руки і коміть

головою впустила її в темну пашу ями. Яма була майже до самого верху повна води, так що Фрузя не дуже й бовтнулася і тихо, без голосу, мов грудка глини, пішла на дно.

VI

— І де ти, Ганко, волочишся стілький час?—гримала пані Кирницька, коли Ганка за якої півгодини, вся мокра, заталапана і бліда, як труп, прийшла до кухні.

— Та де волочуся? От ходила по воду.

— Та брешеш, бо коновки були в сінях.

Ганка не пробувала далі брехати, але вибігла з кухні, вхопила коновки і побігла по воду. Пані ще трохи поворкотіла, та й перестала сердитися. Що їй там до того, куди волочиться Ганка! Вона знала, що сяк чи так, а служниця в Бориславі не витримає, щоб не волочитися.

Було вже геть по півночі, коли ріпники, п'яні й веселі, виходили від Кирницького. Вони йшли лавою посеред вулиці, регочучись, говорячи голосно, співаючи. Тільки Іван був якийсь не свій. Він мало пив цього вечора, все сидів насовившись, ніби думав щось, а властиво туманів. У його серці піднімалося щось, мов жаль за змарнованими молодими літами, за страченою батьківщиною. котру він прогайнував, закоштувавши

ледачого бориславського життя. Фрузіні слова тремтіли в його серці важким докором і відобрали йому охоту до їди і до пиття, до жартів і до пісень.

— Іван стратив смак сьогодні—жартували з нього товариші і відсторонилися від нього.

І тепер він сам, мов без тями, йшов позаду інших, коли нараз Ганка вхопила його за руку. Іван аж здригнувся, тим більше, що в п'яні не міг розпізнати, хто це присікався до нього.

— А гій! А це хто?—скрикнув він.

— Це я, Іване!—прошептала Ганка.

— Ти? А тобі чого треба?

— Ти гніваєшся на мене?

— Я на тебе? За що?

— Бігме, я нічого не винна, — швидко, з якимсь гарячковим поспіхом шептала Ганка, не випускаючи його руки зі своєї.—Та пощо би я зачіпала її? Вона сама зачепила мене, розпочала сварку, а далі кинулася на мене. Ну, кажи сам, що я мала робити?

— Та чи я тобі що говорю—нерадо відповів Іван.

— Іваночку, — говорила далі Ганка скоро, задихавшись, — яких ти добрий! Так ти не гніваєшся? А чого ж такий сумний? Такий у шинку сидів, як сам не свій? Ну, скажи мені?

Вона йшла обік нього, держачи його за руку, тулячися до нього, мов боялася самоти і п'яніми.

— Ет, що там балакати! — відповів Іван і хотів відняти від неї руку.

— Ні, ні! Почекай! Куди йдеш? — мовила Ганка.

— Та йду до себе, спати.

— Ходи до мене. У мене тобі буде ліпше.

— Не хочу.

— Та ходи! Не бійся, у мене безпечно.

— Не хочу.

Іван раз уже ночував у Ганки. Вона спала окремо, в присінку комори, що служила Кирницькому за склад товарів. Там серед пак¹⁾ і міхів стояв широкий тапчан; Ганка мала пару своїх подушок і теплу дергу²⁾, і хоча в присінку не топилося, та все таки там було тепліше, ніж у тій шопі, де ночував Іван з іншими ріпниками. Але тепер, сьогодні йому чогось не хотілося йти до Ганки. Помарніле, бліде Фрузіне обличчя немов стояло перед ним, її очі немов благали його, немов жалувалися на щось.

Але Ганка не випускала його руки, другою рукою обіймила його стан, тягла його, просила й благала, щоб ішов з нею.

— Іваночку! Голубчику! Зроби мені це лиш сьогодні! Не знаю, що мені, але боюся, страшенно боюся бути сама! Та ні, я не пущу тебе, не лишуся сама! Ходи, ходи!

¹⁾ Паки—пакунки.

²⁾ Дерга—1) товста груба тканина; 2) вовняний жіночий одяг; його носять замість плахти.

Вона тремтіла, мов у пропасниці, при самій згадці про самоту.

— Цу на тебе! — мовив Іван. — Та що ти дитина чи що! Боїшся сама ночувати! Ото!

— Ой, боюся! Ой, боюся! Нізачо в світі цієї ночі не лишуся сама. Хоч бий мене, хоч ріж мене, а я не лишуся тебе. Коли не хочеш до мене, то я піду з тобою, там де ти ночуєш.

— Чи ти здуріла? Там купа хлопів.

— А що мене те обходить! Я їх не боюся... тільки самоти боюся... пійми боюся... тої боюся...

— Кого?

— Тої... Твої... Як вона кланялася тобі! Ти бачив її лице, коли виходила з шинку?

Згадка про Фрузю в Ганчиних устах вразила Івана в саме серце, мов грубий дотик до наболілого місця.

— Дай спокій! Не згадуй мені про неї! — мовив він і, піддаючися її намовам, пішов з нею до її комірки. Ганка не то вела, не то тягла його, не випускаючи з рук, не перестаючи балакати і трястися.

— Та що тобі, дівко? — мовив нарешті Іван. — Чи ти промокла, чи простудилася? Чи тебе зимниця б'є, чи ти й зовсім хора? Трясешся, як риба, руки зимні, як лід, а голова гаряча, і говориш, як сама не своя.

— То нічого, Іваночку, нічого! Ходи лише, ляжемо спати, проспимося, то все мине.

Але воно не минулося, бодай не так швидко, як хотілося Ганці. Даремно вона тулилася до Івана. Скоро тільки він засипляв, їй робилося страшно і вона будила його.

— Іваночку, не спи! Говори що до мене!— шептала вона, зажмурюючи очі, щоб не дивитися на грізну пільму.

— Чи ти казилася?— лаявся Іван.— Я втомлений, хочу спати. Що я буду говорити тобі?

— Щобудь! Щобудь! Тільки не спи! Мені так страшно.

— Чого тобі страшно?

— Не знаю чого. Боюсь... не знаю чого. Не можу заснути.

Вона розплакалась. Їй хотілось усе сказати Іванові, але щось спиняло її і вона закусувала зуби, до крові гризла свої уста і не сказала нічого. Аж над раном, коли на дворі почало сіріти, вона заснула.

VII

Минуло кілька днів. Іван працював, пив, співав у шинку, ночував у Ганки, не думаючи про Фрузю. Ганка заспокоїлася і не боялася вже вночі, але не відважувалася спати сама і для того щовечора всякими способами підлещувалась до Івана, щоб затягти його до себе на ніч. Іван, котрий давніше сам нераз напрошувався до неї, тепер ішов нерадо, почував якесь обридження до неї. Він зло-

стився, коли вона тулилася до нього, кляв, коли вона починала дрочитися з ним або пес-титися, і з відразою відсувався від неї, коли вона спала обік нього. Та швидко ті нічліги ще гірше остогидли йому. Ганка засипляла швидко, але вночі починала стогнати, йойкати або скрикувати так страшно, що Іван прокидався зо сну і починав почувати якусь глуху тривогу.

— Що їй таке сниться? Чого вона так кричить?—думав він, прислухаючися до її важкого віддиху після такого окрику. Але вона далі спала тихо, аж коли Іван, перемучившись якої півгодини, знов починав дрімати, над ухом у нього знов розлягався страшний окрик і будив його наново.

— Ганко, що за дідько мучить тебе у сні, що ти так страшно кричиш?

— Я?—мовила здригаючись Ганка і закусувала зуби.—Я нічого не знаю.

— Ну, та нехай на другий раз пес у тебе ночує, не я,—бурчав він злісно.—Як крикнеш отак несвіцьким голосом, то зовсім виб'єш мене зі сну.

Ганка реготалася.

— Га, га, га! Несвіцьким голосом! Ну, ну, Івануню, ну скажи, як я кричу?

— Так якби тебе зо шкури дерли.

— Ну, і що говорю?

— А хіба можна щось розібрати? Ричиш, ях худобина.

— Та то я так ізроду.

— Ну, брешеш. Я давніше не чував у тебе такого крику.

— Та то так, часом находить таке на мене, а потім минає. Але ти не бійся, Іваночку, це мине.

— Нехай собі минає або не минає, але мене не завабиш більше на ніч до своєї проклятої комори.

— Ну, видиш, ти вже й гніваєшся. Фе, Іване!—говорила Ганка, а вечером знов підлещувалася до нього, просила, купувала йому пива і горілки, доки сп'янілий Іван не згоджувався знов іти ночувати до неї. Коли був добре п'яний, він спав твердше і не будився при її окриках. От тим то Ганка взяла собі звичай щовечора обпоювати його добре і навіть із собою до комори брала пляшку горілки і клала її Іванові під подушку: коли збудиться, нехай тільки сягне під подушку, нап'ється і нічого, засне знов. Правда, після такого нічлігу Іван уставав блідий, майже зелений, з болем голови, але Ганці це було байдуже, та й він сам не мав часу дивитися в дзеркало, але похнюпившись ішов до своєї роботи. Тільки одно видно було по нім: він зробився сумний, його веселість пропала, йому відхотілося співів і жартів.

— Ов, Іване, ти щось сам не свій,—говорили товариші,

— Та щось так,—нерадо мовив Іван.

— Що тобі є? Чи не хорий ти?

— Здається, ні. Ранками голова болить, але то мабуть від горілки.

— Е ні, від самої горілки не буде боліти. А от як ти пиво мішаєш з горілкою, то це зле. Від цього найборше¹⁾ біль голови береться.

— І справді, може воно й від того. Віднині не буду мішати.

VIII

Одного дня в полудне, коли Івана витягли з ями і він, ледве живий від сопуху, лежав у кошарі на купі лепу, важко дихав і час від часу тверезився чаркою горілки, до кошари увійшла баба Орина, та сама робітниця, що ночувала разом із Фрузею і за дня немов дрімала, а оживлювалася вночі, у сні. Вона знала Фрузіну історію і знала Івана і для того, поздоровившись з робітниками, пішла просто до нього.

— Слухай, Іване, — мовила вона. — Ти не знаєш, де обертається твоя Фрузя?

— Моя? — буркнув Іван. — Яка вона моя?

— Та вже, яка не яка. Певно більше твоя, ніж моя. Але я хотіла запитати тебе, де вона є?

— Хіба я ходжу за нею назирцем?

¹⁾ Найборше — найшвидше.

— Е, який бо ти! Я тебе питаю, як доброго чоловіка... Та ти повинен бабі грічно відповісти, ще й горілкою бабу потрактувати...

Іван, не мовлячи нічого, налляв чарку і подав бабі. Вона випила, скривила зів'ялі губи, обтерла їх брудним рукавом і, присідаючи ближче до Івана, мовила стиха.

— От за це, то спасибі! Аж у саму душу пішло. Але що я хотіла сказати... Ага, про Фрузю. Знаєш, уже два тижні, як вона не ночує в нас. То я гадала, може ви вже спровадилися де разом, та й хотіла переказати їй, щоб забрала своє шмаття. Там у неї скринька зо шматтям, замкнена, не бійся. І ніхто їй нічого не рушив, ховай боже! То нехай прийде і забере собі.

Іван сидів, мов приголомшений. Чи то нафтовий сопух у ямі так заглушив його, чи ранішній біль голови, чи те, що він почув від баби, досить, він наразі немов не розумів і слухав бабиного балакання мов якоїсь сказки.

— Ага, ага!—буркнув він, хитаючи головою. — Та певно, нехай би забрала собі. Але де ж вона є?

— То ти не знаєш?

— Я не бачив її вже два тижні.

— І не знаєш, куди вона пішла?

— Куди пішла? Чекайте! То було вчором... у Кирницького... ми трохи перемови-

лися... вона пішла на двір і я вже більше не бачив її.

— А котрого ж то дня було?

Іван не міг пригадати собі дня.

— Ну, коли ви перемовилися, то може вона вгнівалася і де-інде стала на роботу, щоб тобі не показуватися на очі. І де-інде ночує, щоб ти не знав, де вона. Але ти би, небоже, таки пошукав її, бо там сторож, що ми в нього ночуємо, допоминається плати за неї. А ми прецінь за неї платити не будемо. То щоб він не схотів зафантувати¹⁾ її шмаття.

— Добре, добре, я буду питати... Навідаюся там до вас.

Баба пішла, а Іван довгу хвилю ще сидів, не то міркуючи щось, не то так собі туманіючи. Потім узявся їсти, бо швидко треба було лізти знов до ями.

Вечором він запитав у Ганки, чи не знає, де поділася Фрузя. Ганка видивилася на нього своїми вибалушеними очима, поблідла страшенно і, немов давлечися тим словом, промимрила:

— Ні, не знаю.

Іван не допитував у неї дальше, допити в інших ріпників не довели також ні до чого. Від того дня, коли Фрузя побилася з Ганкою на вулиці, ніхто більше не бачив Фрузі. Ця згадка торкнула Івана. Справді, того самого

¹⁾ Зафантувати—продати чи забрати за борг.

дня вечером він „перемовився“ з Фрузею в шинку. Він ще раз запитав Ганку.

— Чуєш, Ганко, ти сварилася з Фрузею на вулиці, тямиш?

— Ну, так. Вона перша чепилася мене.

— Вечером того дня вона була в Кирницького.

— Я не бачила її.

— Не бачила? Ей, скажи по-правді?

Ганка знов поблідла, але живо перемогла себе.

— Чого ти чіпаєшся мене?

— Та бо бачиш, десь дівчинисько щезла від того вечора.

— А ти без неї не можеш дихати?

— Та що мені до неї! Але...

— Ну, щезла, то й слава богу! Не бійся, дідько її не вхопив. Побачила, що тобі на шию не повіситься, та й пішла собі додому.

— Але всі свої речі полишала.

— Ну, та що! Скільки там тих річей! Усе варто півтора шістки.

— Е ні, там її убрання є.

— Ну, то певно зголоситься по своє.

Іван успокоївся трохи. Справді, дуже можлива річ, що Фрузя, розжалувана, того таки вечора, вийшовши від Кирницького, покинула Борислав і пішла додому. Він не допитував дальше за нею, а в неділю пішов до сторожа, де була її квартира, і, заплативши, що йому належалося, взяв Фрузіні

речі до себе. Він постановив собі на різдвяні свята піти до рідного села і віднести їй ті речі. Він не то, щоб бажав бачити її або поєднатися з нею, але тих кілька день, коли розпитував про неї, почував якийсь жаль і неспокій, немов би справді був у чомусь винуватий. Бориславське життя швидко заглушило цей хвилевий порив. Ані Ганка, ані ніхто інший не згадував ніколи про Фрузю і Іван також забув про неї. Але проте щось немов млоїло його. Він ходив якийсь сам не свій, стратив охоту до пиття, до гулятик, до пісень і — нечувана річ у ріпника — почав числитися з грішми. Зараз першого тижня він не видав лиш половину свого заробітку; ціла п'ятка лишилася йому в кишені. Вона мов якийсь хробак почала мулити та лоточити його уяву. Носячи ту п'ятку при собі, зав'язану в шматині, він почав снувати пляни. Бориславське життя — правда, свободне воно, але хіба ж це людське, господарське життя? Та й яке свободне? Тільки твоєї свободи, що в неділю та в свято. А в будний день ти робучий віл — ні, гірше! Ти повний невільник властителя ями, або його касієра. Під землею ти кожної хвили небезпечний свого життя, а верх землі кожної хвили лайка, поштуркування, понукування. І вічно той сморід, той бруд, та духота, та п'ятика, той одур! Невже таке мало б бути його життя до смерти,

до старости? У нього пробігала холодна дрож поза плечами при такій думці. Йому пригадалися зелені ниви, цвітисті луки, сиві воли, чисто побілені хатки і розкішні садки його рідного села, почулося блеяння овець, фівкання гусенят, скрип журавля, і він мало не заплакав із наглого зворушення. Невже він міг так легкодушно проміняти такий рай на оце пекло? І пішли в його уяві довгим рядом сцени з сільського життя: гейкають плугатирі, скриплять вози, навантажені снопами, блискають коси на сіножаті, із легким шумом стелеться росиста трава в перекуси; сім'я засідає до вечері на святій вечір на пахучому сіні; чути стріляння, веселі голоси „Христос Воскрес!“, церковні співи... „Пасха красная, Пасха господня“ — це паски святять коло церкви, дітвора бавиться писанками, парубки скупчилися при тих, що стріляють з моздірів ¹⁾).

І безпосередньо від тих споминів душа його перескакувала до думки про Фрузю. Адже вона була також одною з принад і красот того його сільського життя. Коли скрип журавля над криницею так любо озивається тепер в його тямці, то це для того, що під тим журавлем він із нею стояв вечорами, зразу жартуючи та дrouchачись, а потім тихо, любо розмовляючи. А в часі косо-

¹⁾ Моздір — щось на зразок гармати з випаленої глини; її набивають порохом та землею й стріляють під час усяких свят.

виці, носячи батькові полуденок, хіба ж вона не вишукувала собі найдальшої стежки, щоб тільки переходити через ту луку, де він косив, щоб сказати йому своїм любим голосом: „Боже помагай!“, щоб подати йому з сірого, глиняного збанка холодної води напиться! А в часі коляди... а в часі великодних свят... а тоді... а тоді... Невгамовна уява насувала йому сотні, тисячі хвилин, коли Фрузя була невідлучною частиною радощів його сільського життя, і в його серці щеміло щось, ворушився жаль, піднімалася туга. Вона мала рацію. Я повинен якнайскоріше покинути Борислав і вертати назад на село! Правда, він у нещаснім засліпленню змарнував свою батьківщину, розтренькав свій тихий рай, відіпхнув від себе Фрузю. Але ж він молодий, сильний, здоровий і все ще може здобути назад. Ось тепер він за тиждень ошадив п'ятку. Адже міг ошадити вісім ринських! А це значить за рік цілі чотири сотки. А за чотири сотки можна купити чотири морги ґрунту! І він постановив собі, не кажучи нікому нічого, почати нове життя, не марнувати грошей, а складати зароблене до купи, а там—якось то буде.

IX

У часі різдвяних свят Іван справді вибрався до рідного села. Він ніс у пазусі 50 ринських, зав'язаних у шматині, а в голові го-

товий плян — відкупити хоч часть своєї батьківщини.

Зайшов просто до корчмаря, котрому продав був батьківську хату з огородом, садом і трьома моргами примежного поля. Корчмар закупив це добро не на те, щоб господарювати, але мав думку завести в хаті шинок і при тім зайнятися лихвою і іншим ремеслом. Але якось йому це не вдалося. В селі були вже чотири шинки і на п'ятий годі було дістати концесії. З лихвою також ішло кепсько, бо було вже кілька інших п'явок, що „псували інтерес“. У додатку корчмаря обікрали, так що він, замість допомогтися, зовсім скапцанів¹⁾ на тім обійстю. „Нещасливе місце!“ — говорив він і носився з думкою відпродати це місце і перенестися на якесь інше. То й не диво, що Іван зі своїм пляном — відкупити батьківщину, був йому дуже милим гостем, особливо коли прийшов не голіруч. Вони й згодилися, що Іван за ціле обійстя, продане корчмареві за 300 ринських, заплатить 400 ринських протягом найдалі півтора року і доки не заплатить усього, корчмар буде сидіти на ґрунті. Іван другого дня поїхав із корчмарем до міста, зробили контракт у нотаря і Іван дав корчмареві зараз першу рату²⁾, 50 ринських, і аж

¹⁾ Скапцанів — зубожів.

²⁾ Рата — частина виплати, що припадає на даний термін.

тоді відідхнув свободніше. Він мав тепер ціль перед собою і чув у собі охоту до праці, почував якусь нову силу.

Про Фрузю він цими днями мало думав. Від корчмаря він довідався, що її в селі нема й не було і що її батько, довідавшись недавно, що її нема і в Бориславі, ходив до жандармерії, щоб шукала за нею, але досі не має ніякої відповіді. Іванові було прикро, він не мав охоти стрічатися зі старим і, не вертаючи до свого села, він таки з міста просто рушив назад до Борислава, передавши старому Фрузіне шмаття.

Х

Ішли дні за днями, тижні за тижнями. Жандарі розпитували про Фрузю — і Івана, і Ганку, і інших робітників і робітниць, вивідали все, що було аж до пам'ятного вечора, але далі не могли дізнатися нічого і по кількох днях усе затихло. Не знати, хто пустив погоску, що Фрузя пішла десь на службу: одні бачили її у місті, інші чули, що вона десь у горах у якійсь швабській колонії, ще інші говорили, що виїхала з якимсь панством до Стрия чи до Станіслава. На тім якось і заспокоїлося.

З Ганкою Іван розійшовся ще перед різдвом. Не то, щоб посварилися, але так якось вона обридла, знелюбилася йому і він не міг дивитися на неї. Вона зразу і байдуже собі.

Овва, не хоче її Іван, невелике свято! Менше клопоту на мою голову. Сама жила і заходилася досі, то й відтак потрафлю. Але по кількох тижнях вона поблідла, пожовкла, змарніла. Її знов учепилися страхи, вона не могла сама спати, зривалася вночі, кричала, розщибала собою. Вкінці одного разу вона попросила бабу Орину, ту саму, що жила разом із Фрузею, щоб віділляла їй перестрах. Стара славилась ворожкою і знахаркою. Вона згодилася зробити це і почала обережно випитувати Ганку, відколи у неї той перестрах, від чого, як? Ганка зразу призналася, що від Покрови (в тім часі пропала Фрузя), але далі не хотіла сказати нічого. Стара почала шептати над водою, розтопила кавалок олова і вилляла його над Ганчиною головою в миску з водою, а потім, заглянувши в миску, скрикнула:

— Ой, дівонько! Нещастлива ти, сирото! Ніхто тобі не допоможе!

Ганка одеревіла зо страху.

— Або що таке?

— Ади, небого! Олово розскочилося в воді на дрібний пісок.

— А що ж то значить?

— Ет, що то говорити! Най ся преч каже¹⁾, не годиться й згадувати при хаті.

Ганка не допитувалася далше, а стара не

1) Най ся преч каже—краще не говорити.

йшла, а все придивлялася мисці з водою і з розприсканим оловом, похитувала головою та рухала зів'ялими губами, немов розмовляючи з кимсь без голосу. Дивлячись на неї, Ганка почула в серці холодний переляк; їй здавалося, що стара розмовляє з якоюсь марою, що зазирає їй у душу своїми напівпогаслими очима і читає там її страшну тайну. Вона вхопила зперед баби миску з водою і викинула її через вікно геть на смітник. Баба спокійно дивилася на неї і всміхалася так само без голосу.

— Недобре з тобою, дівонько, недобре! — мовила вона. — То в тебе не перестрах, небого, ой ні.

— А що ж таке?

— Щось у тебе на серці лежить, дівонько. Ой, так, так. Я це знаю. І не буде тобі легше, поки не признаєшся.

Ганка спалахнула.

— Що ви, бабо, говорите! До чого мені признаватися? Що я, вбила кого, чи обікра-ла, чи що?

— Або я знаю, — мовила баба, здвигаючи плечима. — Не моя річ, сирото, не моя річ. Я тобі не з свого розуму говорю, а з того, що водиця свята показує. А ти собі як знаєш, так і роби.

Баба почала збиратися до відходу. Ганка чула, що тепер, після тої ворожби, її неспо-кій ще побільшав і що тепер вона нізащо

не засне сама. І вона надумалася попросити бабу, щоб перебралася до неї (вона мала вже свою окрему кімнату з печею і тапчаном) і ночувала з нею разом. Стара почала дорожитися, але Ганка не попускалася їй і вкінці стара згодилась ще того самого дня перебраться до неї.

XI

Не інакше, як тільки чари хтось наслав на Івана. І не пізнати хлопця. Ні з нього мови, ні розмови. Жив, як той ведмідь у норі, до шинку не ходить, пити не п'є, все щось думає, щось муркоче, а скупий такий! Сам собі жалує. Жив, як собака, не товаришує ні з ким, сам у собі заклепився, мов слимак у шкаралущі. Що був уперед охочий до гулянок, до пісень, до дівчат, то тепер ані знаку! Не інакше, тільки чари якісь.

Так гупорили нерідко між собою ріпники. Вже вони всіляко підступали до Івана, і щирістю і насміхами, і жартами і напавду, нічого не помагало.

— Ет, дайте мені спокій! Що ви знаєте! Вам своє в голові, а мені своє, — тільки й усеї було відповіді, яку чули вони від нього.

І відходили, здвигаючи плечима. Одні казали, що він задумав женитися, другі говорили, що записав був душу нечистому, а тепер кається, але Іванові це все було байдуже.

Врешті відкись дізналися, що він задумав відкупити свою батьківщину. Сам Іван нікому не говорив про це, але хтось із його сторін приніс цю вість до Борислава.

— Ага, ось нащо він гроші складає! Чекай же ти! А перед нами ховається, мов не знати з яким секретом!

За кілька день з Іваном „пожартували“: у нього вночі вкрали гроші. Небагато там тих грошей було, щось із вісім ринських, а проте шкода. Іван наробив крику, але гроші пропали.

— Івануню, чую, що вас обікрали, — мовив до нього касієр.

— Ет, — буркнув Іван.

— Чую, що ви складаєте гроші, хочете купувати ґрунтець, — говорив касієр далі.

— Та хочу.

— То дуже добре. Хай вам бог помагає. Я то виджу, що ви порядний чоловік. Гроші, то велика річ. Заробити їх тяжко, а пустити легко. А заробляти на те, щоби пускати на вітер, то дуже дурна робота. То так, якби хто своє життя, свою силу пускав на вітер. Пощо то? Адже потім прийде старість, прийде слабість, гроші все придадуться.

Розумно говорив касієр, щирий був чоловік, і Іван вкінці звівся йому зо своїх думок. Касієр хвалив його дуже, а далі мовив:

— Я вам щось скажу, Івануню. Нащо вам носити гроші при собі, щоб у вас п'яниці ви-

крадали. Ви їх лишайте в мене. Зладьте собі книжечку. При кожній виплаті я вам дам, скільки вам треба, а решту лишайте в касі: я запишу в себе, а ви в себе, щоби не було обмилки, а коли вам треба буде платити за ґрунт, скажіть мені, то я вам зараз дам. Маєте безпечно, ніхто вам не вкраде.

Іван трохи надумувався. Хоч то касієр розумно говорить, але вірити йому не можна. Але з другого боку нема іншої ради. Вкрали раз гроші, вкрадуть і другий раз. Ліпше зробити так, як радив касієр. І Іван пристав.

Ховай боже, не мав чого жалуватися. Скоро назбиралося 50 ринських, він зараз узяв їх, ще й касієр нарадив йому післати гроші поштовим переказом на руки нотаря, у котрого робили контракт.

Іван був задоволений з себе і з касієра, був майже певний, що все піде йому добре. Адже ще тільки пущіння, а він уже сплатив четверту часть ціни!

Він жив тепер думками майже виключно в своїм селі. Чи то крутячи корбою, чи копаючи землю в глибокій ямі або в темній штольні, він у думці купався в яснім, соняшнім світлі, орав, косив, звозив снопи, молотив на тоці, чув себе господарем. Бориславське життя, це було щось мов темні сіни, з котрих ось-ось вийдеться на широке ясне подвір'я, де зеленіє пахуча мурава, цвітуть яблінки, фівкають гусята і блеють ягнята.

На першім тижні великого посту приїхав до Борислава Фрузін батько. Він довідався, де працює Іван, і пішов до нього.

— Іване, де є моя донька? — з такими словами він обернувся до нього. Він дуже подався від того часу, як Іван бачив його, змарнів, посивів. Іванові зробилося дуже жаль старого.

— Не знаю, — відповів він.

— Не знаєш? Мусиш знати. Ти підмовив її, щоб пішла за тобою до Борислава, ти мусиш знати, де вона є.

— Поки була в Бориславі, то я й знав, а відколи пішла, то не знаю.

— Куди пішла?

— Не знаю, куди пішла. Я гадав, що пішла до вас. А може де стала на службу?

— Ніде не стала. Я вже розпитував. Жандарі шукали, таліграфували і до Стрия і до Станіславова. У Дрогобичі я давав витрублювати. Ніде нема її. Тепер приходжу до тебе: віддай мені мою дитину.

— Я її не сховав, — відповів спокійно Іван.

— Не сховав, але поховав, — грізно крикнув батько. — Ти вбив її. Вона, кажуть, була при надії від тебе ¹⁾ Ти хотів її позбутися. Ти вбив її.

1) Бути при надії — сподіватись дитини.

— Бог мені свідок, що ні, — мовив Іван і поблід, як стіна.

— Хоч ти й стома чортами свідчися, то я тобі не повірю.

— Га, то робіть, що хочете. Хоч мене й вішайте, а я вам усе одно скажу: не знаю, де вона поділася.

Старий помалу зм'як, почав плакати і торгати на собі волосся. Посходилися ріпники, касіери, почали вговорювати його.

Йому оповідали про той вечір у Кирницького, коли то останній раз бачили Фрузю, про її розмову з Іваном, про те, як вона просто з шинку пішла кудись і як Іван довго ще, до самої півночі сидів у шинку. Касієр хвалив Івана, як порядного робітника, що не п'є, не гайнує, і старий вкінці сам не знав, що має думати. Він у Дрогобичі домагався у жандарів, щоб зараз арештували Івана, але тепер почав міркувати інакше. Не штука арештувати парубка, але чи то буде по-правді? Ану ж Фрузя розсерджена справді пішла десь у гори, стала на службу, не дає про себе чутки навмисне, бо встидається? Все це може бути і самі жандарі говорили йому, щоб не тратив надії. Кидати на когось підозріння за вбивство, то не жарт. Інакша річ, коли би знайшовся який найменший слід, що Фрузю справді вбито. Але такого сліду досі не було.

Із тим Фрузін батько і поїхав додому, здаючи цілу справу на бога.

Минули великодні свята. Потепліло. На полях цвіла і пахла і пишалася весна, хоча з Діла ще подихало холодом. Борислав виглядав, як одна бездонна баюра розмоклої глини, розталабованого болота, змішаного з ропою, як озеро бруду і смороду серед зеленого Підгір'я.

Була субота. Сонце сміялося серед чистого, безхмарого неба. По сухій, безлюдній толоці, що між Бориславом і Котівською Баною, ходили стежкою два касієри в шабасових бекешах і куніцьових штрамеле¹⁾ на головах і балакали.

— Клопіт маю, Мендель, такий клопіт, що аж мозок сохне в голові,—мовив один касієр.

— Із-за того гоя що впав у яму?

— І це також. Дідько його поніс п'яного до кошари! Дідько йому велів сідати над ямою! І дядько його пхнув до середини!

— Була комісія?

— Була.

— Ну, і що ж?

— Назначили мені 20 ринських кари.

— За що, Хаїм, за що?

— За неосторожність. Я неосторожний! Я не допильнував гоя! Чи чував ти таке? Я мав пильнувати його, як малу дитину. Та ще ща-

¹⁾ Штрамеле — єврейська шапка.

стя, що так сталося. Щастя, що інші гої присвідчили, що він сам поліз до ями і сам упав. Якби не було свідків, готов би був ад'юнкт¹⁾ сказати, що то хтось навмисне кинув його до ями.

— Гострий ад'юнкт?

— Там такий пурець гострий, що крий боже! Вже мав охоту замикати яму і арештувати когось.

— Це той новий пурець?

— Новий. Я вже тремтів, Мендель, так тремтів! І богу молився, щоб відвернув від мене напасть!

— Ох, ох! Бог ласкав, Хаїм! За що мав би наводити таку напасть на невинного чоловіка?

— Ох, не кажи так, Мендель! Бога не зміркуеш. А за що наслав на мене таку шкоду? Ти чув? У мене в магазині, адже це 50 ринських що найменше! А хто винен? Не знати. А хто мусить заплатити? Хаїм!

— Ні, я не чув нічого. Що сталося?

— А фрас на його бебехи²⁾, могого балабусти³⁾! Купив дві нові линви і передав мені до магазину разом з іншими речами. Ну, я поклав їх на місце. І чорт його бачив, що там на тій самій полиці стояла бутля з вітріолем⁴⁾. Знаєш, він до дистилярні потребує

1) Ад'юнкт—помічник судді.

2) А фрас на його бебехи—щоб йому пірзало кишки.

3) Балабуста—хазяїн, хазяйка.

4) Вітріоль—сірчана кислота.

вітріюлю... То більшу часть із бутлі дав там а решта була в магазині. Небагато його було, може дві кватирки, а може й то ні. Стоїть собі бутля, заткана скляною затичкою, дідько її бачив. Колись то треба було линви до ями. Я йду до магазину, беру линву з полиці і, якось не довидівши, зачепив рукавом ту бутлю. Вона й перевернулася. Ой, як я перелякався! Хопив бутлю голою рукою—ади, два пальці попик! Але поки я поставив її, затичка відскочила і дрібка того дідьчого квасу, може дві-три краплини, бризнули на линву. Підняв я затичку, заткав бутлю і поставив у куті. Тут мене пальці печуть, мов огонь. Я зараз обложив їх мокрою глиною, завинув хусткою. Виношу линву на двір, дивлюся, а в тім місці, де бризнув квас, мою линву мов ножем перекроїв. Таки в пальцях мені цілий звій розламався на два кусні.

— Ай, ай!—скрикнув Мендель.

— Щоби я так жив! Уже нікому й не кажу нічого. Прийдеться самому заплатити за линву та й по всьому.

Мендель цмокав і охав, показуючи Хаїмові своє співчуття. Коли зайшли до Борислава, він умисне пішов з Хаїмом до магазину, щоб оглянути перепалену вітріюлем линву. Він довго придивлявся їй, цмокав і крутив головою, а коли Хаїм десь відвернувся, він у маленьку пляшечку взяв собі з бутлі пару крапель вітріюлю—не багато, от так за наперсток.

Хаїм не бачив цього. Вони вийшли з магазину. Хаїм замкнув двері на колодку і оба приятелі, побажавши собі щасливого шабасу, розійшлися.

XIV

Минуло ще пару місяців. На світі довкола Борислава вже почалися жнива. Стояла літня спека. Іван жив увесь час, мов у гарячці. З кожним днем йому робилося тяжче в Бориславі. Земля горіла під ним. Його душило щось, перло, гнало геть із Борислава. Він ні про що не думав, тільки про те, щоб якнайшвидше вирватися звідтіль. Думка, що йому треба ще працювати в ямах до осені або й до зими, щоб виплатити корчмареві всі гроші, наповняла його якимсь диким страхом. „Ні, я не витримаю!“ — повторяв він не раз і числив дні й години. У нього було вже зложених нових двісті ринських; вони лежали у касієра і він думав на Іллі взяти їх і навідатися „додому“ та віддати їх корчмареві. Але чим ближче було до Іллі, тим частіше він зупинявся на іншій думці, хапався за неї, мов потопаючий за колоду. „Сто ринських уже заплачено,—думав він.—Двісті заплачу тепер і покину Борислав. Піду і не вернуся більше сюди. Четверту сотку на сплату корчмареві якбудь зароблю, або визичу, а тут не буду довше!“ Ця думка, зразу далека мрія, приймала в його душі чимраз виразніші форми.

Він закидає на різні боки: „Оженюся. Вже щоби з якою бідною, то сотку віна¹⁾ буде мати. А може ще й ґрунту дещо дістану“. Іншим разом він думав купити пару коней і пуститися на фірманку або наймитися во дворі, або йти до камерального²⁾ ліса рубати дерево. Дебуть і якбудь, аби тільки заробити гроші, сплатити решту корчмареві і стати господарем—хоч бідним, хоч останнім, а все таки своїм господарем, у своїй хаті, на своїй п'яді землі! Іван нікому не звірювався зі своїми думками. Тільки за тиждень перед Іллею він вечором мовив касієрові:

— Слухайте, Мендель, чи можете мені за тиждень виплатити всі мої гроші?

— Чому ні? — мовив Мендель. — А що, хочете вислати?

— Ні, хочу на Іллі піти сам.

— Чого вам ходити самому? Можна вислати.

— Якось тягне побачити своє село. Не знаю, може й зовсім лишуся там.

— Як то, хочете покинути нас?

— Хотів би, та не знаю... Якби там де трапився який заробок, щоби сплатити тамтому корчмареві...

— Ну, як собі знаєте, — мовив Мендель, перериваючи цю розмову. — Я вам гроші виплачу в п'ятницю. Коли вашого Іллі?

¹⁾ Віно—посаг, придане.

²⁾ Камеральний—цісарський, удільний.

— У неділю.

— Ну, то й добре. В суботу можете собі йти по роботі.

На тім і стало. Більше розмови між Іваном і Менделем про цю справу не було.

XV

У п'ятницю вечором Іван мав робити нічну шахту. Це мала бути його остання гостина під землею, в царстві замороки. У нього було легко, радісно на душі, але один несподіваний випадок мусів поспувати його радість.

Він власне йшов до кошари, випивши квартиру горілки і закусуючи булкою, коли до нього наблизилася баба Орина, та сама, що колись перша принесла йому відомість про те, що нема Фрузі. Вона йшла якось немов скрадаючися, а коли Іван не пізнав її, вона ззаду простягла свою суху, чорну руку і вхопила його за плече.

— Агій, а то що! — стрепенувся Іван, що йшов у задумі і тепер прокинувся з неї, мов зі сну. Озирнувшись, він побачив проти себе страшне, жовте, поморщене бабине лице, що якось холодно всміхалося до нього, широко розтягнувши сині вуста і вишкіривши беззубі ясна. Іван перехрестився. Його перша мимовільна думка була: „Це смерть заглядає мені в очі“. І його пройняла холодна, забобонна тривога.

— О, ти христишся!—обрушилася баба, і з її лица щез усміх, а натомість на ньому завис якийсь понурий, гнівний вираз.—Що ж то, я мара яка, чи що? Нехрищена душа, чи що? Ну, дивіться на нього! Христиться, мов від злого! Немов ніколи й не бачив мене!

Іван пізнав бабу і почав перепрошати її.

— Та вибачайте, бабо! Я не пізнав вас. Іду такий задуманий, а тут ви нараз... Та й щоби ви хоч слово сказали.

— Ага! А видиш! А щоб самому на бабу оком скинути, та вклонитися, та бабі порцію горілки купити, де тобі! Хай баба здихає, як сама не має за що купити собі.

— Ну, ну, та ще не здихаєте!—всміхнувшись, мовив Іван.—Ну, але ви, здається, мали якесь діло до мене?

— Та маю, небоже, маю! Та й не діло, а так... Або я знаю, як тобі це сказати. Але міркую собі, ти з одного села з нею, то може тобі буде найліпше знати це.

— Із одного села з ким?

— Та з Ганкою. Знаєш, я у Ганки ночую. А тепер вона й зовсім розхорувалася, то вже й днюю й ночую коло неї.

— Розхорувалася? Що ж їй таке?

— Або я знаю, синочку. Я гадала зразу, чи то не яка жіноча слабість, але ж бо ні. То щось інше. Я й сама не знаю, що то таке, якесь покаяння.

— Що за покаяння? Кричить по ночах?

— Е, тепер уже кричить не тільки по ночах, але й удень. Скоро тільки трохи засне, щось таке їй привиджується, як не верескне, аж крізь уха прохапується. І зараз зривається з постелі, десь кудись біжить, утікає, аж по стінах дереться. Я вже гадала, що то нечистий, дух святий при нас, приступив до дівки.

— Ну, і не пробували ви дечим лічити її?

— Ще би не пробувала! Пробувала, синку! Все, що знаю, все я робила їй, коли бо нічого не помагає. Ну, та й не могло допомогти, бо у неї зовсім що інше на душі. Я те зараз спочатку догадувалася, тільки, по-правді кажучи, я в інший бік стріляла. Гадаю собі: дівка, в Бориславі найпростіша річ: мала дитину і стратила, а тепер їй дитяча душа на сон набиває, спокою не дає. Вона божилася, дух-тіло кляла, що ні. Ну, то я вже й не знала, що думати. Не раз я пробувала вночі прислухуватися, що вона таке кричить, коли ж бо годі розібрати. Отак одно-друге слово зрозумієш: „Он там у ямі! У воді! У калюжі! Лізе, лізе, лізе!“—а хто, де, відки, нічого не знати. Вже я допитувала її, затята душа! Не хоче нічого сказати. Зсохла, як скіпа, почорніла, як головня, тільки пушка духу в ній, а яка дівка була ще в зимі, як гармата! І видить сама, що їй недовго жити, що ніщо з неї не буде, а мовчить.

— То ви гадаєте, що у неї справді щось таке є на душі, що вона криється з чимось?

— Ну, гадаю! Тепер уже не потребую гадати. Тепер уже знаю напевно.

— Ну, що ж ви знаєте?

— Та що, небоже, то вона вбила твою Фрузю.

— Фрузю! Вона! Господи! Та коли? Як? За що?

— А говори, за що! Не що, лиш дідько до неї приступив. Уже він, бодай моці не мав, видно давно на неї нагострив зуби. Слухай же, як то було.

Стара йшла обік Івана вулицею, але тут уже не могла додержати йому кроку і, вхопивши його рукою за полу, зупинила на місці.

— Та постій же! Видиш, що я задихалася. Не квапся до роботи! Не багато втратиш. Стань отут та й послухай.

— Коли ж бо мені час до роботи! Адить, уже в кошарах дзвонять на нічну шахту.

— Наплюй на ту нічну шахту! Не йди сьогодні до роботи, а ходи зо мною до Ганки. Тут справа важніша.

Іван вагувався хвилину.

— Ні, бабо! Тепер уже пізній вечір. Чого мені до Ганки? А завтра я скоро по роботі прийду й поміркуємо, що робити далі. Ну, але скажіть, як і що ви дізналися від неї.

— Та що,—мовила баба,—вчорашньої ночі вона не могла заснути ані на волосок. Мучи-

лася так, що не дай господи. А нині рано дивлюся на неї, лежить, як із хреста знята, тільки очі світяться.

— Ганко,—говорю їй,—може тобі покликати попа?

Вона аж підкинулася, мов би що вкусило її.

— Попа? Пощо?

— Та пощо, небого. Адже бачиш сама, що тобі не довго на світі гуляти. Треба душу очистити.

— Ні, не хочу,—мовила вона.—Мені буде ліпше, я вийду з того.

— Ей, дівонько, не жартуй із богом! Не говори так і не дури себе. Я бачу, що не довго вже твого на світі. Піду покличу єгомостя.

— Ні, не треба,—відповіла вона.—Як буде треба, то я сама скажу. Не виходьте нікуди, я засну трохи.

Тільки що вона задрімала—як не заверещить, як не кинеться!

— Ой, лізе, лізе! Ой, простягає руку! Ой, ловить мене! Держить! Не пускає! Ой, ой, ой, Рятуйте! Бабо, рятуйте!

І вискочила з постелі, причепилася до мене, вся тремтить, як трепетів лист, а все озирється поза себе і кричить, вищить, мов перепуджена дитина.

— Та дух святий із тобою!—кажу їй та й хрищу,—та хто там лізе? Хто тебе держить?

— Та вона, вона! Хіба не бачите? Адить,

рука зовсім обігнила з м'яса, сама кість, а держить, мов у кліщах!

— Бог з тобою, Ганко! Що тобі? Кого ти бачиш?

— Та вона, вона! Фрузька!

— Що за Фрузька?

Але вона вже затялася. Тремтить уся, тулиться до мене, але слова більше з неї не видобудеш. Якось я в спокоїла її, положила на постіль, розговорюю, балакаю, а тут у мене в голові починають мов якісь нитки нав'язуватися, починає робитися ясно. Вже я їй і сюди й туди приговорюю. Зварила їй трохи м'яса, нагодувала. Лежить вона і не пускає мене від себе.

— Сидіть! Не покидайте мене! Говоріть, щоб я не заснула, бо боюся, що скоро засну, то знов вона тут буде.

— Та чим вона тобі така страшна?—питаю її.—Що вона може зробити тобі?

— Ой, бабочко! Ой, голубочко! Якби ви знали, яка вона страшна! Вся кров у мені льодом стинається! Не можу дивитися на неї, а мушу. Щось мов приковує мої очі до неї.

— Значить, ти її маєш на душі, Ганко? Мовчить.

— Признайся, небого!—кажу гостро.—Видиш, ти гадала, що утаїш усе. І що тобі з того, що утаїла перед людьми, коли ж бо бог усе знає. Бачиш, він діткнув тебе своїм пальцем, і що з тебе нині? Аджеж хоч би

тебе були повісили на шибениці, то не було би й десятої часті тої муки, що ти перетерпіла досі.

Вона слухала, слухала, і далі як не розплачеться! Як мала дитина ридала.

— Ой, бабонько, правда ваша! Ой, я окаянна! Ой, я проклята! Я її збавила віку. Вона ослабла, впала на мої руки, а я її безпам'ятну кинула в яму. Я думала, що ніхто не буде знати про це, що Іван візьме мене за жінку... Ой, бабусенько, радьте, що мені робити!

У Івана мороз пішов поза шкурою при цих бабиних словах. Він був мов розбитий. У його тямці живо ставали події того вечора, розстання з Фрузею, ніч, проведена з Ганкою в коморі, її тодішній неспокій. Він пригадав собі навіть Ганчині слова, що вона „боїться її“, і тільки тепер йому зробилося ясно. Пригноблений важкими почуттями, він зідхав і шептав раз-по-разу: „Боже, боже!“.

А баба оповідала далі Ганчині признання, в котрім місці вона вкинула Фрузю в яму, як потім щось гонило її на це місце затирати сліди і як при тім мало не доглянув її хтось із ріпників, як її Фрузя почала на сон набиватися, як ти, Іване, зробився їй немилим і ненависним,

— Ну, і що ж вона робить тепер?—перервав Іван бабине оповідання.

— Виплакавшись, заснула. І вже не зірвалася зо сну, спить спокійно. Я посиділа коло

неї, а тепер подумала, що добре буде сказати тобі це все. Порадь мене, небоже, що робити далі.

Іван слухав, мов остовпілий, У його нутрі переверталось щось, рвалося щось, кричало щось, мов жаль, мов тяжкі докори, мов почуття якоїсь вини.

— Або я знаю, що робити,—промовив він глухо.—Треба би комусь дати знати. Адже то страшна річ!

— То може би піти до віїта?

— Підіть, підіть!—мовив Іван живо, хапаючися за бабині слова.

— Та може би ти пішов зо мною? Я чогось боюся.

— А чого ж мені з вами йти? Ще на мене підозріння кинуть. Ні, йдіть самі. Я там навідаюся завтра, скоро тільки вийду з роботи. Ідіть, ідіть!

Баба не мовила нічого більше, перехристилася і пішла.

XVI

Наближаючися до кошари, в котрій робив, Іван здибав касієра Менделя. Цей ішов кудись, розмовляючи з якимсь ріпником із чужої кошари.

— Добрий вечір, Іване!—мовив Мендель.—Ідете до роботи?

— Іду,—мовив Іван, ледве тямлячи, хто і що говорить до нього.

— А завтра відходите?

— Відходжу.

— Ну, ну, як собі знаєте. Гроші маєте готові.

Іван, не мовлячи нічого більше, пішов до кошари. Мендель розмовляв далі з ріпником, що від завтра мав стати до роботи в тій самій ямі замість Івана.

— Тут вам буде добре!—говорив Мендель.— Я не такий, щоб хотів чиеїсь кривди. Спитайте от цього самого Івана. Він пару разів навіть грошей при виплатах не брав від мене, а складав, поки не набереться чи 50 чи 100 ринських, а потім брав разом. Ади, він завтра відходить. Знаєте, куди? На своє власне господарство!

— На своє власне?—дивувався ріпник.— Та де у нього господарство? Давно пропустив.

— Давно пропустив, а тепер відкупив. Власне вчора взяв сотку, щоб заплатити останню рату корчмареві, а завтра вертає до свого села, покидає нас назавсіди. А хто його нарадив на це? Спитайте його самого! Мендель, не хто інший!

У тій хвилі з кошари почувся крик, потім гупання кроків. Робітник, що був при корбі, надбіг вуличкою і кричав, задихавшись:

— Пане касієр! Пане касієр!

— Що там таке?—окликнувся Мендель.

— Ходіть до кошари! Борше! Борше!

— Та що там таке?—ледве промовив Мен-

дель і, не чекаючи відповіді, почав бігти до кошари. Свіжо нанятий ямар побіг за ним.

— Ну, що сталося?—не то шептом, не то захриплим голосом запитав Мендель робітника, коли порівнявся з ним.

— Якесь нещастя!

— Що за нещастя?

— Ой, сам не знаю! Ходіть до кошари, самі подивіться! Ой, господи, душі в мені нема! Ще такого й не чував і не видав.

Не розпитуючи далі, всі три побігли до кошари. Там було зовсім темно, тільки одна дротяна лампа слабо освічувала нутро дощаної буди. Робітник від млинка стояв над ямою і торгав линву, що зовсім вільно звисала з валу.

— Ну, що таке сталося? Говори—промовив Мендель, озираючися довкола, немов шукаючи того, що так перестрашило робітників.

— Линва урвалася.

— Що? Як то може бути?

— Або я знаю! Дивіть самі!

Робітник, що стояв над ямою, знов поторгав за линву, замахав нею і вона, мов батіг, билася о дощані стіни ями.

— Ну, а Іван? Де Іван?

— У ямі.

— Як то в ямі? Спустився на місце?

— Ну, та певно, що на місці, але неживий. Адить, ледве десять метрів линви розкрутилося.

— Та як же то було? Що? Куди? Говори за порядком! — говорив Мендель, усе ще не можучи зрозуміти, що сталося.

— Ой, господи! Та хіба ж я знаю і розумію, як це сталося? Іван прийшов, прив'язався і я почав пускати його в долину. Кручу, кручу, аж нараз на десятім метрі чую, отак якби в пальці тріс, і на корбі зробилося легко. І в тій самій хвилині в ямі тільки гур-гур-гур! І один страшний крик, і тихо. Ось і все. Урвалася лінва, а Іван grimнув аж на дно, на 40 сажень.

Мендель, не мовлячи нічого, почав рвати на собі пейси і бігати по кошарі, мов божевільний.

— Ай вай! Ай вай! От клопіт! От нещастя! От цурес! Але ша! Може він ще живий! Слушайте, Митруню, — він обернувся до новонайнятого робітника, — як гадаєте, може він ще живий?

— Та то може бути. Аджеж на дні каменя нема?

— Ні, глина.

— Ну, коли не впав на дзюбак, або не розбив собі голови по дорозі, то ще може бути живий.

— Але чути би було крик, стогнання, — закинув робітник від корби.

— Міг зомліти, заглушитися, — мовив Митро.

— Лізьте, Митруню! Бодай ви здорові були! Лізьте, може ще вирятуєте його.

— Та я би поліз, — мовив Митро, — але що ж то за линва у вас, що урвалася під ним?

Він наблизився до ями, взяв за линву, котрої кінець звисав на які два метри вниз у ямі, підняв його і почав оглядати при світлі лампи. Це був старий ріпник і розумівся на роботі, але тут він став, мов теля перед новими воротами. Такої штуки він ще не бачив! Він довго озирає линву в тім місці, де вона перервалася, мацає пальцями, призирається їй до світла і все хитає головою, немов не міг зрозуміти чогось. Мендель тривожними очима, весь блідий і з завмерлим серцем слідив за кожним його рухом.

— Не розумію! Ніяк не розумію, що сталося тій линві. Як могла вона перерватися.

— Може проржавіла? — несміло мовив Мендель.

— Та на це воно мусить вийти, бо якби навмисно була протята, то було би видно, був би гладкий перекрій. Мусіла проржавіти.

— Ай вай! Стара линва. Треба було перемінити, — сквапливо підхопив Мендель. — Ой, господи! Так мене щось нині рано мов за плече торкало: „Мендель, переміни цю линву!“ Та потім я подумав собі: „Ну, в п'ятницю не буду переміняти. Прийде неділя, то перемінімо! А тут на тобі! Ну, хто ж його знав, що вона не видержить!“

Але Митро все ще оглядав линву і хитає головою.

— Слухайте, Мендель! То не може бути! Вона якось не з-проста перержавіла. Дідько їй перержавіє. У мене в селі оборіг он уже п'ять літ на такій линві держиться. І дощ її мочить, і сніг на неї іде, і ржавіє не так, як тут, а про те держить досі. Та й то оборіг, не те, що один хлоп.

— Ну, Митруню, але там вона стоїть собі спокійно, а тут день і ніч то скручується, то розкручується. А від того дріт найборше тріскає.

— Та це правда,—мовив подумавши Митро. —Але була би тріскала потрохи, один скрутець, другий, третій... А тут усі нараз. Не гладко, а так мов би, прости господи, миш перегризла. Агій! Ще чоловік як жие, не видав такого.

Тимчасом Мендель приніс із магазину свіжу линву, її навинули на вал і Митро, прилагодившись до спуску, пішов до ями. За якої півгодини витягли обох—Митра і Івана. Іван мав поламані обі ноги і голову, розбиту на цямрину. Він, мабуть, і не долетів живий на дно.

XVII

Другого дня досвіта бориславський вїйт—тоді ще вїйтом був селянин—із присяжним і двома жандарями прийшли до тої комірки, де жила Ганка. Вона ще спала,—по довгих безсонних днях і ночах перший раз спала глибоким, майже мертвецьким сном. Баба від-

чинила двері, всі ввійшли, та, зирнувши на труп'яче, висохле Ганчине лице, зіссане страшною внутрішньою мукою, не мали серця будити її.

— Ну, ну, нехай спить,—мовив стиха вїйт.
— Ми подождемо на дворі.

— Ну, їй небагато належиться від людей,—мовив один жандар.

— Пан-біг не ждав на людський суд. Сам осудив і сам покарав її,—додав другий.

Скоро вони вийшли, Ганка збудилася.

— Ви тут, бабо?—мовила вона.

— Тут, небого, тут.

— Чи мені снилося, чи тут був хтось?

— Та хто би мав бути?

— Мені здавалося, що якісь хлопцї... жандарі!..

— Та були, сирото.

— За мною?—мовила Ганка, піднімаючися.

— За тобою.

— Знають усе?

— Знають.

Ганка довгим поглядом зирнула на бабу, а потім простягла до неї свою суху руку.

— Дякую вам, бабо,—мовила вона.—Я вже сто раз, не раз, хотіла зібратися, піти і признатися до всього, та ніколи не могла здобутися на відвагу. А тепер уже по всьому. Тепер я спокійна.

І вона з тяжкою бідою зволіклася з постелі. Баба допомгла їй убратися.

— Ну, а тепер покличете їх.

Увійшов війт із присяжним, увійшли жандарі.

— Ну, що ти, небого?—мовив війт.—Хвора?

— Хвора.

— Маєш сказати нам щось?

— Маю.

І вона спокійно оповіла події того вечора. Один жандар записував. Потім її повели на місце злочину. При допомозі гаків витягли з ями по куснику розгниле тіло нещасної Фрузі і перенесли його до трупарні, а Ганку посадили на віз і відвезли до Дрогобича, до судового арешту. Там вона не дождалася навіть першого протоколу.

А жандарі по тім однім випадку мали зараз другий. Їм донесли, що в недалекій кошарі урвалася линва під робітником, цей упав у яму і забився. Треба було оглянути місце, оглянути трупа, переслухати свідків...

— Щось мені не подобається цей випадок,— мовив один жандар, молодий, до старшого, постенфірера.

— Хазяйська необережність. Линва пере-ржавіла!

— Чи нема тут чогось гіршого? Це, що говорить Митро про ті гроші...

— То що ж, думаєш, що тут якийсь злочин? Що це навмишне хтось перервав линву?

— Дуже може бути. Ті гроші, це може бути причина. Касієр каже, що він узяв від нього гроші, а їх при нім нема.

— Пошукаємо в його помешканню.

Але в помешканню, тобто в тім шинку, де ночував Іван разом із кількома іншими ріпниками, ніхто про ніякі гроші не знав і не чув. Із допитів дізналися жандарі, що раз давніше в Івана вкрадено гроші і відтоді він не носив їх при собі і ховав так, щоб ніхто не знав, де. З другого боку Мендлеві зізнання про те, що Іван посилав гроші за куплений ґрунт нотареві до Дрогобича, potwierдив нотар телеграфічно, а друге зізнання, що останніх 100 ринських Іван узяв ще день перед тим, potwierдив Митро на стільки, що чув, як Мендель мовив Іванові: „Гроші маєте готові“ і Іван на це потакнув головою. Значить, узявши гроші, Іван мусів сховати їх десь, щоб забрати з собою. А коли так, то яку хто мав причину дибати на його життя?

На тім справу й закінчено, тільки Мендлю за недогляд і вживання перержавілої линви покарано 20 гульденами грошевої кари.

Івана поховали в одній ямі з останками тіла його Фрузі.

ПОЛУЙКА

(Оповідання старого ріпника)

I

То тепер наш Борислав зовсім на пси зійшов! І крамарі нарікають, і пани нарікають, і робітники нарікають. Усім недобре. Роблять людиська, як ті коні в кираті¹⁾, довбають святу земленьку, черпають кип'ячку²⁾, тягають віск. Сказав би хто: дар божий! Золото! Маєтки! А глядіть но ви, деь усе те так пропадає, що й сліду нема. Так, як би дідько всім тим давився. Чим більше того „божого дару“ видобувають із землі, тим більше всі бідніють. Не розумію, як то воно так діється, а так є. І заробітків давніх нема, і веселости та гулятики нема, як колись бувало, а йде чоловік до того Борислава так, як то та худобина у різницю; ану ж сьогодні на мене черга головою наложити! А не пропаду, то й так не

¹⁾ Кират — привід.

²⁾ Кип'ячка — неочищена нафта.

виграю багато, от аби продихати. Про те, щоби допомогтися бідному чоловікові з того заробітку, придбати щось для господарства, або й зовсім на ноги стати, з наймита зробитися господарем, як то давно бувало,—про те нині нема що й думати. Жебрацтво та й годі!

А за моїх молодих літ не те було. Отак тридцять літ тому було б вам зазирнути до Борислава, то було на що подивитися, було чого послухати! Того теперішнього ніби містечка оплаканого ще зовсім не було, тільки ями понад потоком, та й то неглибокі. Тих нинішніх зломиголов по сто та по півтора ста метрів ніхто тоді і в сні не бачив. Прокоплеш було п'ять, шість сяжнів, а як десять, дванадцять, то вже велике свято, і вже чуєш: сопух б'є, на дні ями проступають бульки, чути якийсь клекіт, шипіт—ого, то вже знак, що пора забивати яму! Заб'єш на одну ніч, другого дня відіб'єш, повна яма кип'ячки, лиш бери та черпай!

Там то було надивитися, як промисловці скакали коло такої ями, як цмокали, як припадали коло нас, робітників! Мало в руки не цілували, а все частували та припрошували:

— Івануню! Дай вам боже здоров'я! Ну, та напийтеся! А як гадаєте, заб'ємо нині яму?

— Ні, ще треба покопати.

— Ну, а може би нині забити?

— Та забивай, коли хочеш, але я тобі мовлю, що задармо буде!

І так було, як робітник мовив. Е, стояли тоді всі о нашу ласку, поводитися з нами не так, як нині, бо самі ще були маленькі, ще, як то кажуть, тільки зачали коштувати шилом патоки!

А тодішні робітники! Що то за хлопці були! Не таке харлацтво, як нині до Борислава лізе. Тоді йшли щонайліпші парубки, нераз господарські сини, але найчастіше бідарі, наймити, круглі сироти, що вік прожив у наймах, у тяжкій праці, нераз відколи жив, то не мав у своїй кишені ринського ¹⁾ при купі, не знав іншого смаку в роті, крім борщу та росолянки та горілки. А тут нараз ринський денно! І твоє все, нікому не давай рахунку, ні з ким не ділися, ні на кого не озирайся! Ніхто на тебе не дивиться, ніхто тебе не знає, ніхто тобі в руки не зазирає. Сам собі в компанії таких самих, як ти—роби, що хочеш, жий, як знаєш! І жили хлопці! Робота роботою, але по роботі, вечором, як почнеться було гуляння, то було на що надивитися! Нині таких гулянок ніхто й думкою не збагне! Крики, співи, п'ятики, бійки, різні збитки і жарти, аби грошам промити очі. Для правдивого ріпника встид було не пропити в неділю всього, що заробив у тижні. Поплатив чи не поплатив за харч, відложив чи не відложив що на чорну годину, але в шинку, між то-

¹⁾ Ринський—карбованець.

варишами він був пан. Горілки, пиво, вино, печені, все йому мусіло бути.

— Напчихати мені на все! Завтра або позавтра може дідько вхопить мене! Гуляймо, хлопці, поки час, поки наше!

Неділя, а попри неї і понеділок, то був у Бориславі такий ярмарок, такий клекіт і гармідер, якби сто єврейських шкіл на одну купу зсипав. П'ємо, гуляємо, а потім, побравшись за руки, лавою сунемо по дорозі поміж бараки—бо то був тодішній Борислав: село оддалік, а тут, де нинішній Борислав, то була серединою дорога, а по обох боках бараки, де-де починали будувати хати—отже сунемо по дорозі і ревемо нелюдськими голосами:

Ой не жалуй, моя мила,
Що я п'ю!
Тоді будеш жалувати,
Як я вмру!

А най но покажеться хазяїн та заговорить:
— Івануню, час би до роботи!

Ну, ну! Мав би ся він! Зараз його обступлять, ніби добрі приятелі. Цей у бочку з кип'ячкою руку встромить та й на бекешу ззаду приліпить йому здоровенну п'ятку. Другий у бочку руку встромить і наперфумує йому нею всю бороду, третій такою ж рукою пейси йому підкрутить, четвертий обі долоні положить йому на плечі, ще й приговорює:

— Мошку! Та чого тобі квапитися? Нас

дідько візьме і тебе візьме. Ми погинемо ріпниками, ти здохнеш багачем. Не бійся, твоє не втече! Ходи, напийся з нами! Але ж бо ти файно виглядаєш! Ай-ай, твоя рідна Сура тебе не пізнає!

Хазяїн ніби всміхається, а сам злий, мало не трісне! Але що має робити? Хлопи, як медведі, ще до того п'яні. Поліції ніякої ані жандарів тоді ще в Бориславі не було, не було при кім хазяям брикати.

Але швидко вони навчилися!

II

Ага, що то я хотів оповісти вам. Про полуйку! Тепер уже про неї мало хто й тямить, а тоді то було для ріпників так, як для дитини колач, що мама привезе з міста.

Бачите, був такий звичай, що в котрій ямі показалася кип'ячка, то перша бочка йшла на робітників, що працювали при ній. Вони могли або взяти її і продати, кому хотіли, або властитель мусів викупити її у них. Не великі то були гроші — десять, пізніше п'ятнадцять ринських, ну, але для тих чотирьох людей, що робили при ямі, то був ладний крейцар¹⁾. То вже як пішла чутка, що в тій або тій ямі докопуються до кип'ячки, то йшов гамір по всіх кошарах:

¹⁾ Крейцар — копійка.

— Ого, у Гершка, чи там у Мошка позавтру полуїка буде.

Ну, а того вам не треба й казати, що то значило. То значило—п'ятика така, що всі ті гроші там на місці мусять минутися. То вже ріпники бігли на полуїку, як свахи на весілля.

Не знаю вже, хто встановив той звичай, та здається, що не хазяї. Вони дуже криво дивилися на нього, але не могли нічого порадити. Вже як раз була така встанов, то ріпники були б йому кошару рознесли і його самого з головою в ту бочку всадили, як би він не захотів дати їм полуїки. Зразу хазяї, поки були бідніші, радо давали; потім, як розпаношили трохи, почали кривитися, далі приходило до сварок, а вкінці, після великого вогню 1874 р. то й зовсім скасували цей звичай.

Отже то з тою полуїкою на моїх очах була історія.

Робили ми—я і Гриць Хомик, він тепер є війтом у Запалім, і Іван Карапуз, небіжчик уже—при одній ямі у Йойни. Якось він дивно прозивався, але ми називали його „Йойна з трьома бородами“, бо мав бороду розділену на три косми, та й то середній був чорний, а два крайні сиві. Зовсім так виглядав, як грива гуска. Давно його вже вирвало, таки через ту полуїку зо світа зійшов, що вам хочу за неї розповісти, а от синище'му Борух

скапцанів¹⁾ зовсім, фірманить²⁾ тепер у Дрогобичі.

Той Йойна недавно прийшов був до Борислава десь відкись з гір. Казали, що доробився маєтку, гендлюючи волами, а тепер хотів розбагатіти в Бориславі. Зараз у одної баби закупив частку поля—не скажу: за півдарма, бо таки би мусів їй щось дати, а так таки за нізащо, за пару кварт солодкої горілки. Баба була сама, стара, мала хату та й той кавалок поля далеко від села, на мокляках³⁾. Решту її чоловік ще перед смертю пропив. От вона рада була, що позбулася тої решти, а випивши горілку і проспавшись пошила собі торби, перехристилася та пішла по жебранім хлібу. А Йойна зараз зачав копати два закови на тім куснику.

Якось йому не щастилося. Видно було по нім, що аж трясеться, щоби швидко розбагатіти, бігає, нюхає, підганяє робітників, зазирає до ями. А наші ріпники дуже того не любили. Дурили його. Візьмуть, принесуть відкись кибель ропи, вечером виллють у яму, а рано, коли видобувають глину з ями, наш Йойна аж підскакує:

— Ого, є вже, є! Є кип'ячка у мене! Івануню, а багато там її є? — кричить він униз до робітника.

1) Скапцаніти—зійти на ніщо, зубожіти.

2) Фірманити—візникувати.

3) Мокляки—мокре місце.

— Стільки, що аж не видно.

— Як то? Як то? А отже на глині є.

— Та то, Йойно, слиниться земля!—відповідає той з ями.

— Як то слиниться? Я ще не чув, щоб земля слинилася.

— Та так, що кип'ячка є десь глибоко, а тут тільки така піна на глині виступає.

— Ну, а швидко буде, Івануню, швидко буде?

— Та пересказувала, що буде, тільки почекайте!—нерадо відповідає робітник і щосили гепне дзюбаком у твердий леп.

— Ну, ну, нівроку!—приговорює Йойна сам до себе і відходить, і не йде, а біжить до другої ями, щоб і там довідатися, що в ямі „слиниться, але кип'ячка казала зачекати“.

Кілька разів так дурили хлопці Йойну, а самі сміються, аж рака лазять. Та ба, їм сміх, а Йойні починає вже терпцю не ставати. І не так терпцю, як дрібних. Грошей у нього в запасі було не дуже багато, а дві ями відразу копати і цямрувати, то день-у-день коштує. Доять його ті ями, так доять, а пожитку нема. Далі одної п'ятниці він видно обрахувався з касою, прийшов пополудні до кошари, ходить, зазирає до ям, цмокає і в пальці тріскає та свої три бороди розгортає, а далі каже до мене—я власне одну шахту при млинку робив:

— Слухайте, Івануню, як вам здається, швидко буде в нас кип'ячка?

- А хто ж її знає?—відповів я.
- А земля слиниться в ямі?
- Щось перестала.
- Сопух чути?
- Щось не чути.
- То може ми не на добрім місці почали копати?
- Га, може бути.
- Може би зачати в іншій місці?
- Або я знаю.
- Я думаю, що он там, у тій долині... Як ви думаєте, Івануню, була би там швидше кип'ячка?
- А хто її знає.
- А я думаю, що там бул би як не на п'ятім, то на шостім сяжні.
- А по чім ви міркуєте?
- Бачите, Нута Грауберг он там за межею в тій самій долині копле.
- Та що з того, що копле? Ще нічого не докопався.
- Ропа вже показалася.
- Га, як показалася ропа, то певно швидко буде й кип'ячка.
- То що, може зачнемо й ми там одну яму копати?
- Як міркуєте.
- Але тут жаль покидати.
- Та жаль.
- Якби знати, що тут швидше буде.
- Е, якби знати!

Так радився зо мною Йойна. Ховай боже, не міг сказати, щоб я намовляв його на цей або на той бік. Я так само не розумівся на тім, де копати, а де не копати, як і він.

Ще кілька день Йойна ходив, муркотів, метикував, радився з іншими, а далі сказав:

— Годі хлопці! Забивайте ті ями! Зачнемо нові в іншій місці.

Нам то байдуже. Зачнемо, то зачнемо. Нам іще й ліпше, бо на верху легша робота.

III

Нута Грауберг, то був найближчий сусід і найтяжчий ворог нашого Йойни. Чи на правду так було, чи тільки так здавалося Йойні, що Нута все робив йому наперекір. Наперекір йому купив частку зараз обік Йойни і то так само за півдарма, як і цей. Наперекір йому він зачав так само копати дві ямі, тільки що був осторожніший і один закіп зробив на горбику, там де були Йойнині оба, а один на долинці, там, де тепер збирався копати Йойна. Оба сусіди ненавиділи один одного страшенно. Коли Йойна здибав рано Нуту, то плював услід за ним, а коли сам він перейшов Нуті дорогу, то цей ніколи не занедбав буркнути вслід йому сердечно:

— A Richn da'n Tat'n aran!¹⁾

¹⁾ Біс твоєму батькові.

Та коли Йойна був захланний, хапчивий, при тім облесливий і швидкий до гніву, то Нута був спокійний, любив жарти і кпини, а з робітниками поводився, як з добрими сусідами. Часом ставав він коло своєї кошари і, бачачи, як Йойна нипає коло своїх ям, та знаючи, як ріпники кепкують собі з нього, починав і собі ж жартувати.

— Йойно,—мовив він.

— А що?—відмовляв Йойна.

— А слиниться в твоїй ямі?

— А фрас¹⁾ на твої кишки!—відповідав Йойна і відходив до кошари. Покрутиться там, ніби забув щось, та й іде геть, а по хвилі вже чуємо одалік, як Йойна говорить:

— Нуто!

— Ну?

— Накажи своїм людям, щоб не сипали твій леп на мій ґрунт.

— Обгороди собі свій ґрунт,—відповідає Нута.

— Я тобі насамперед загороджу зуби.

— Biste meschüge²⁾? Чого чіпаєшся?—кричить Нута.

— Сам ти meschüge³⁾! Сам ти чіпаєшся мене.

Свари бували з кожним днем частіші, поки вкінці оба противники не згодилися на одне:

1) Фрас—порвало б.

2) Чи ти збожеволів?

3) Божевільний.

спільним коштом розгородити свої частки високим парканом. Але спокою між ними проте не було. Йойна зависливим оком дивився на Нуту, щодня бажав, щоб його ями позавалювалися, щоби Нута „зламав кишки“ і щоб він ніколи не бачив його на очі. Здається, що й Нута платив Йойні такою самою монетою. Коли ж у Нуті в тій ямі, що була в долині, показалася ропа, цебто рідкий чорний плин із нафтовим запахом, але нездалий до фабрикації нафти, хіба тільки на смак для возів, Йойна не міг заснути, не міг знайти собі спокою, поки не забив обох своїх ям на горбику і не почав копати дві ями в долині.

— Йойно,—кпив собі з-за паркана Нута,— а слиниться в твоїх ямах?

— Так само, як у твоїх.

— А коли буде полуїка?

— Оба одного дня справимо.

— А маєш уже бочки на кип'ячку?

— Як буде треба, то знайдуться.

— То певно твій бондар пішов сьогодні в ліс по обручі?

— Такий самий мій, як твій.

— А я тобі мушу за одну річ подякувати, Йойно.

— За що?

— За те, що ти вступився мені з горбика.

— Я, тобі?

— Ну, так. Ти викопав десять сяжень і я

десять. Тепер я прокоплю ще два і вся кип'ячка з твого закопу зійде до мого.

— Бери її собі! Дай боже, щоб ти до віку лиш тільки мав, що є в моїм закові!

Нута жартував, а Йойна з цілого серця бажав йому того, що говорив. А тимчасом доля інакше зажартувала собі з них обох. Не минули два дні, коли в Нутовім закові на горбі показалася кип'ячка. Нута перший справляв полуйку і нас запросив на гостину. Йойна мало не стікся зо злости.

— Ай вай! Що я наробив! Пощо мені було кидати свої ями!—кричав він, рвучи на собі пейси.—Я був би тепер мав кип'ячку, а так цей трешняк вибере всю! Його яма глибша, то з мого ґрунту вся стече до нього.

— Не бійтеся, Йойно,—мовив я,—коли у Нути показалася, то й у вас буде. Виколав він дванадцять сяжень, то ви викопліть чотирнадцять, то тоді з його закопу буде текти до вашого.

— Правда ваша, Івануню, правда ваша!—скрикнув Йойна.—Ану, хлопці! Покидайте ті нові заводи, вертаймо до старих.

— Слухайте, Йойно,—мовив я до нього.—Не так ви зробіть. Лишіть одну компанію тут, нехай коплють тут один заков, а одні нехай ідуть там.

— Добре мовите, Івануню, добре мовите!—лебедів Йойна.—Лиш ви мені все так файно радьте, то вже як у нас кип'ячка покажеться,

то я вам таку полуїку справлю, таку полуїку, що аж!..

— Та вже ми надіємося, що ви не будете такі... кривди нам не зробіте. Адже ви бачили, яку Нута полуїку справляв.

— Що Нута? До чого Нута? Нута капцан, парх, паскідник! Що він розуміє! Я ще надіюся побачити, як він буде тікати відси з торбами!

А Нута тимчасом черпає із своєї ями кип'ячку та й черпає, денно по двадцять бочок відвозить до дестилярні. А Йойна стоїть перед своєю кошарою, рахує бочки та аж душиться, аж зубами скрегоче зі злости та з зависти. У Нути коло кошари гармідер, крик, повно фір з возами і кіньми, а у Йойни пусто та сумно, тільки чути скрип корби, що двигляє кибель, повний сухого лепу, та писк млинка, що жене до ями свіже повітря.

— Йойно,—кричить із-за паркана Нута.

— Що є?—відгукує Йойна.

— Чи то правда, що ти завтра забиваєш свою яму?

— Дай боже, щоб твоє слово було сказане в щасливий час!

— Бо я хотів тобі щось сказати.

— А що таке?

— Як завтра не заб'єш, то продай її мені.

— Давися своєю.

— Ну, чого гніваєшся? Я тобі зверну кошт і дам п'ять шісток відчпного.

— Щоб тобі язик відчепився від твого тріфного рота!

— А знаєш що, Йойно?

— Не потребую знати.

— Я виджу, що ти добрий чоловік. Як заплеш усі свої гроші, то приходи до мене за касієра.

— А ти як будеш жебраком, то приходи до мене два рази на тиждень, за кожним разом дістанеш феника ¹⁾).

— Добре, Йойно! Запам'ятаю собі те, а ти запам'ятай собі те, що я сказав. І пам'ятай, як будеш продавати закопи, то вже по сусідству вдайся до мене першого. Добре заплачу.

— Щоб ти не дочекав платити, а я брати від тебе!—кричав розлючений Йойна і тікав до своєї кошари.

IV

І цим разом Нутові жарти мали справдитися. Оця пересварка була в четвер, а в п'ятницю по-полудні роблю я шахту в ямі, чую—сопук підходить, робиться чимраз густіший, сильніший, починає мені памороки забивати. Дзвоню я до того, що при млинку, щоби дув щосили.

— А що там, Івануню! — кричить згори Йойна,—є сопук.

¹⁾ Феник—гріш.

— Та є.

— А слиниться яма?

— Ні, не видно.

— А не булькоче нічого?

— Ні, не чути.

Тут йому говорю, а тут дивись! Що вдарю дзюбаком у глину, а з-під дзюбака: пшш! Сопух іде, мов із ковальського міха дує. А далі починає проступати таке, мов піна, мов бульки.

Е,—думаю собі,—буде завтра полуйка! Або ні, ще сьогодні буде. Але не Йойна дасть нам її. Добре, що у нього швидко шабас заходить! Зробимо ми собі полуйку самі, та таку, що буде що споминати.

Тут собі міркую, а тут прислухуюся. А підо мною немов щось живе в землі рушається, булькоче, клекоче, здається: ось-ось бухне і залле мене. А сопух душить мене, хоч той при млинку працює з усеї сили.

Став я, міркую, що тут діяти, а Йойна вже кричить згори:

— Ну, Івануню, чого ти стоїш?

— Бо змучився і сопух душить.

— Може слиниться?

— Та де там слиниться.

— А може булькоче?

— Та булькоче, булькоче.

— Ой, чи напавду? Ну, Івануню, кажи!

— Та булькоче, але мені в животі, бо пізно обідав сьогодні.

— А бодай ти жартував, а не хорував. Ну, ну, дзюбай, дзюбай, нехай кибель не чекає.

Щоб ти там закаменів! — подумав я собі. А тут чую, що коли дзюбну ще раз порядно у дно ями, то готова відразу кип'ячка бухнути. Розуміється, хазяїн побачить це, наробить гомону, поставить варту і наша полуйка пропала, дістанемо те, що з носа капне. А мені дуже цього не хотілося. От я взявся дзюбати землю, але не з дна, тільки з боків ями. Ба, та бо й тут усюди з-під дзюбака: пшш! та пшш! Що за диво! Відразу немов десь пудами пригнало ту кип'ячку, так і чути, що з усіх боків преться і тиснеться до ями. То вже я то саяк, то так нипаю та шолопаю, щоб дотягти до вечора, а все подаю до ведра саму суху глину, без сліду кип'ячки. Далі почала й моя лямпка пчихати. Сопуху в ямі занадто багато. У мене голова хоч і яка міцна, а також почала нестаткувати. Світ крутиться, поперед очима зачинають бігати колеса зразу зелені, далі червоні, в горлі нудить, мов би там застромляв хто суху ложку—ні, довше не видержу! Дзвоню я, щоб тягли мене догори.

— Ну, Івануню, — кричить Йойна згори, — а що там?

— Тягніть догори, мені недобре! — кричу я. І вхопивши обіруч дзюбак, я щосили за-
тяв його в ослизлу вже від кип'ячки глину на дні ями, а до кінця ручки прив'язав тон-

кий, а міцний шнур, що був у мене за поясом про всяку пригоду.

— Тягніть!—кричу ще раз.

Потягли мене догори. Коли тягли, я помаленьку розпускав той шнур із-за пояса, а кінець його прив'язав до сучка цямрини вже при самім краю ями. В ямі темно, їм згори цього не видно, а я собі своє знаю.

Витягли мене, і я відразу повалився на землю, мов неживий.

— Ой, ой,—скрикнув Йойна,—він заморочений! Івануню! Івануню! Що тобі є? Чи чуєш мене?

Я чую добре, але вдаю зовсім небіжчика. Надувся, посинів. Хазяїн аж руками об поли вдарився.

— Ай, ай! Рятуйте! Відтирайте! Води!

— Горілки! — крикнув той, що був при млинку.

Йойна кинувся видобувати зі своєї торби горілку. Поки мене терли та оживлювали та покріпляли, то вже почало смеркатися. Мені тільки того й треба.

— Ну, що, Івануню,—допитує мене Йойна, клячучи надо мною з горілкою,—є там що в ямі?

— А дідько є лабятий! Заморока та й годі.

— А кип'ячки нема?

— А най вона тобі вся скипить і ти сам із нею!

— Ну, ну, пощо то таке говорити? То преці дар божий.

— Дідьчий, не божий! Ще нічого нема, а я ледве душі не загубив.

— Ну, але як гадаєш, буде що?

— Та певно, що буде, але ще не знати, коли. Сопух є, але кип'ячки не чути.

— Вона підійде, Івануню, вона підійде,— радісно говорить хазяїн.

— Сама не підійде. Треба прокопати ще зо сяжень, то може буде.

— Йой!—скрикнув Йойна, мовужалений.— Ще зо сяжень? А я гадав сьогодні на ніч забивати.

— Та можеш собі забивати, коли хочеш. Але з того такий буде пожиток, що в ямі набереться стільки сопуху, що завтра треба буде до полудня двома млинками добре працювати, поки там чоловік зможе показати носа в долину.

Йойна стояв ні в сих, ні в тих. Ним аж теліпало щось, аж біла лихорадка з великої нетерплячки, а з другого боку він знав добре, що я також не привик говорити на вітер. Ще хвилюку він пробував змагатися,

— Ей, Івануню, а не дуриш ти мене?

— Ну, то лізь сам у яму та переконайся!

— Ну, ну, та я нічого! Хіба я що? Нехай буде так, як ви мовите! То по-вашому ще нині нема що забивати її?

— Власне треба лишити отворену, щоби виходив сопух. До кип'ячки ще не близько.

— Але ви тут ночуйте! Ану ж би вночі кип'ячка вибухла? А якби щось до чогось, чуєте, Івануню, дайте мені знати!

— Та вже ви, Йойно, не бійтеся,—мовлять ріпники.—Іван хоч би хотів піти, то не піде нікуди, бо слабий.

— Але ви не лишайте його самого.

— Що, і ми всі мали би тут ночувати коло вашої ями? А нехай вона западеться вам! А де ж то хто бачив таке, щоби ріпник, маючи гроші в кишені, не пішов погуляти собі? Чуєте, он у Мендльовім бараці вже грає музика. Давайте гроші!

— Ні,—мовить Йойна.—Знаєте що, любі мої, ночуйте ви тут нині! Я вам завтра виплачу, не буду питати, що шабас. А нині я вам не дам нічого, щоб вас не кортіло на гуляння. Принесіть собі тут хліба, горілки, ковбаси, я зараз накажу Мендлеві, щоби прислав вам усього досить, а самі не ходіть нікуди. Прошу вас, уже цю ніч не відходіть нікуди. Припильнуйте мені цієї ями! Мені все здається, що цієї ночі тут буде щось. А якби, нівроку, що до чого, то прошу вас, хоч би о півночі, зараз дайте мені знати.

Він говорив, дроботів, гладив нас попід бороди, відходив і знов вертав, і просив, і підлещувався. Видно було, що страх йому не хотілося відходити від ями. Щохвили ставав над нею, вдивлявся в її темне гирло нюхав важкий нафтовий сопух, що валив із

неї клубами, а все прислухувався, чи не булькоче що в її нутрі. Аж трясся, щоб узяти лампу і при її світлі заглянути в нутро ями, але це була небезпечна забава, міг зробитися вибух. Я все ще лежав нібито недужий на околоті соломи, що розпростертий у куті кошари служив за постіль для того, хто ночував коло ями. Лежу і потерпаю: ануж дідьча кип'ячка бухне в тій хвилі, засичить, заклекотить і забулькоче. Кілька разів мені навіть причувався той клекіт, але все те була мана. Врешті якось не якось Йойна пішов. На небі замиготіла перша зірниця, йому пора була засідати на шабас. Я встав із свого околата і проводив його очима аж геть долі вулицею. Він жив із жінкою і дітьми в селі, доброї чверть милі від ями.

Ну, пішов! Щез! Тепер уже певно не верне...

V

— Гей, хлопці!—крикнув я до своїх ріпників.— Сюди! До мене!

— А що там?

— Буде полуйка.

— Коли?

— Зараз.

— Як то зараз? Хіба є кип'ячка?

— Нема ще, але як я захочу, то зараз буде. Біжіть котрий до Нути. Здається, він ще є в кошарі.

— Я чув його, ще там щось гаркотить із своїм касієром,—потвердив один ріпник.

— Біжіть до нього, кличте його сюди, а так, щоби ніхто не знав пощо.

Поки там один скочив, перекинувся, мов собака, через паркан і побіг шукати Нути, я навпомацки поліз до ями.

— Хлопці! Два вас до мене! Держіть мене за ноги! А міцно!

Вони, не говорячи ані слова, вхопили мене за ноги. Тоді я, звисившись головою вниз у яму, а за головою поповзши й цілим животом, налапав на сучку цямрини кінець того шнура, що почепив там, коли мене витягали наверх. Сопух із ями душив мене, але мені це байдуже. Обвинивши собі той шнурок міцно довкола руки, я шепнув своїм хлопцям:

— Тягніть мене!

Потягли. Я міцно торгнув шнуром, підняв дзюбак, що був застромлений у землю на дні ями, його вістря—я чув це—відвалило там добрий кусень глини. І в тій хвилі в ямі засвистало, засичало, зашипіло, мов півкопи лютих гадюк, а далі забулькотіло, заклекотіло, мов окріп у великій казані. Мої товариші зрозуміли:

— Кип'ячка!

У тій хвилі вбіг Нута до кошари.

— Ну, що тут чувати?

— Слухайте, Нуто!

Він недовго й надслухував.

— Ну, нівроку, нівроку!—сказав він якось так, мов раптом дістав велику оскомину.

— А чого ви мене кликали?

— Не знаєте чого? Адже це наша полуйка. Купить собі її.

— А!

Він скрикнув це так радісно, немов знайшов на дорозі цілу сотку.

— Добре.

— По чому даєте?

— Як звичайно: десятка за бочку.

— Скільки маєте бочок порожніх?

— Ті, що на возах, усі двадцять порожні. Моя яма нині вичерпалася; я забив її.

— Добре. Ладьте гроші. А ми, хлопці, до роботи!

Зараз мої хлопці кинулися, розібрали одно перило паркана, прикотили віз із бочкою, вложили в відро тяжкий камінь і спустили його в яму. Недалеко й ішло вниз! За хвилю вернуло назад повне. Зараз ми від Нути принесли ще три ведра, почепили всі чотири на один вал на дві линви і давай черпати. За півгодини бочка повна—назад із нею на Нутів ґрунт! Свіжу сюди! За півгодини і ця повна—назад із нею! Свіжу сюди!..

Попрацювали ми отак до самого рана. Нута не сидів при нас, але його касієр, відправивши свого сторожа, сам сидів цілу ніч у своїй кошарі. Ще не світ, не зоря, а всі двадцять бочок Нутових були повні. Тоді

ми паркан назад поставили, сліди позагрібали, в своїй кошарі зробили порядок, а діставши кожний, як нас було вісім, по двадцять і п'ять ринських на руку, а надто ще десятку на почесне, полягали спати, мов і ніде нічого.

Ледве ми хвилечку полежали, не встигли й задрімати, аж біжить наш Йойна.

— Що тут чувати?—то були перші його слова. І не чекаючи відповіді, він просто біжить до ями. Не потребував і заглядати до неї: корби, линви, всі цямрини, все було чорне, все так і капало від кип'ячки.

— Іване! Іване!—крикнув він не своїм голосом, торкаючи мене за плече.

— А що там?—буркнув я, мов зпросоння, хоч я не спав і чув усе добре.

— Ну, що тут сталося?

— Та самі бачите.

— Є кип'ячка?

— А є.

— А чого корба мокра? Чого цямрина мокра?

— Бо вибухла і все забризкала.

— Ой! ой! Вибухла! Так міцно вибухла!

— Адить нас усіх обляпала.

— Вас усіх? А то як?

— То як зачало в ямі щось шипіти та свистати, аж ми побудилися і скочили всі до ями. А в тій хвилі як не бухне кип'ячка, так нас усіх і обляпала.

— Ну, Івануню, то не може бути! Ви мене дурите!

— Та подивіться на мене, як я виглядаю!

Справді, я виглядав як дідько, весь обмазаний кип'ячкою. Ми вночі про це й не подумали, а тепер мусів чоловік вибріхуватися. Але хазяїн як учора був розгарячований та сам не свій, так тепер, коли вже був певний свого, був холодний, немов би обілляв його холодною водою.

— Ей, Івануню, якось то мені не віриться! Я ще не чув, щоби кип'ячка так бухала.

— А я чув і сам на свої очі бачив.

Тимчасом у кошарі робилося чимраз видніше і видно було сліди свіжо розритої землі, перемішаної з кип'ячкою, і сліди коліс, що вели аж до Нутового паркана. Йойна мало не пожирав очима ті сліди.

— Івануню, а то що за сліди?

— Які сліди?

— Та от, так якби вози заїздили і виїздили з кошари.

— Ще може й кінські копита побачите? Певно дідько чвіркою заїздив і вам маєток у яму кинув.

— Ні, Івануню, не жартуй! Що то за сліди?

— Та то від наших тачок сліди. Ми ще вчора вечір вивозили леп із кошари.

— Ага! Ну але ж бо тут усюди кип'ячки накапано!

— Та що вам, Йойно, привиджується? Чого ви чіпаєтеся? Накапано, бо з ями бухло

та накапало. Аджеж ми вашу нафту не закрали. Візьміть її собі! Он там вам її певно повна яма.

— А може ви й закрали, Івануню, га? Знаєте, я не хочу вам сказати злого слова, але мені здається, що ви вже трохи черпали її.

— Ага!—скрикнули ріпники, що лежали в кошарі і досі мовчки прислухувалися тій розмові.—Тепер ми вас розуміємо, Йойно! Ви заговорюєте так, щоби не дати нам полуйки.

— Певно, що не дам!—скрикнув нараз Йойна, аж підскачівши з пересердя.—За що маю дати? Ви самі взяли собі, ви не дали мені знати! Ви обікрали мене! Ви цілу ніч черпали мою кип'ячку! Гвалт! Злодії! Гвалт! Розбійники! Що я маю робити?

Йойна зачав кричати і скакати по кошарі, мов божевільний.

— Будьте тихо, Йойно,—промовили ми до нього помалу, але з притиском.—Будьте тихо, бо вам буде гірше. Де маєте хоч одного свідка на те, що говорите?

— Я знайду!

— Як знайдете, тоді говоріть. Скаржте нас до суду. А тепер будьте тихо! І заплатіть нам за роботу.

— Заплатити? За що я вам буду платити? Ви обікрали, пограбували мене, а я ще маю вам платити?

Цього було для нас забагато. Бачу, що мої хлопці зуби закусують, а це злий знак. Коли чоловік натще, а зуби закусують, то стережись його.

— Хлопці—мовлю до них.—Будьте спокійні. Йойна жартує.

Але Йойні не до жартів. Його очі, мов миші, раз-у-раз бігають за слідами коліс із кошари до паркана і назад. Далі він не витримав, скочив із кошари, мов кіт, видрапався на паркан і зирнув на той бік.

— Ай! ай! А тут що! А тут що!—скрикнув він і вхопив себе за пейси і в тій хвилі як довгий гримнув із паркана.

— Та що там Йойно?

— Я зараз біжу до Дрогобича! Даю знати до криміналу. Пішлю по жандарів. Це крадіж! Це розбій на гладкій дорозі. Та ж там як на долоні видно цілий гостинець, куди мою кип'ячку возили. Цілі калюжі накапано.

— Не робіть із себе дурня, Йойно! Адже при вас учора Нута возив кип'ячку, свою, не вашу. Ще як раз-під парканом одна бочка трісла. Ви самі бачили, самі сміялися!—Так говорили Йойні ріпники. Але Йойна не переставав йойкати і вайкати.

— Слухайте, Йойно,—мовив я до нього, коли він увійшов до кошари,—не шукайте собі напасти на нас. Заплатіть нам за роботу, дайте нам за полуїку, що нам належить і розстанемося по-доброму.

— Розстанемося?

— Ну, та певно!—скрикнули ріпники.— Коли ви ні за що, ні про що позлодіяли нас, то ми у вас довше не будемо робити! Шукайте собі інших робітників.

— Овва! І знайду!—скрикнув Йойна.

Із тяжким болем серця він виплатив нам наш заробіток, ще з півгодини ми мусіли торгуватися з ним за полуйку і ледве вдерли її у нього, мов собаці з зубів, і тоді попрощалися з ним.

— Бувайте здорові, Йойно! Дай вам боже, щоб та яма була така щедра для вас, як ви для нас!—крикнув йому один на відхіднім.

— І щоб ви не дочекали більше нікому полуйки давати!—поправив другий.

А Йойна все ще стояв у кошарі, вайкотів потиху і з острахом та цікавістю вдивлявся в недобре затерті сліди, що вели з його кошари до Нутового паркана.

VI

Чи не сміха? Як йому заклили ріпники, так усе до разу з ним сталося!

Цілий той шабас нипав Йойна, муркотів, цмокав, йойкав, а далі зібрався і рушив до рабіна. Заскаржив Нуту. А я у Нути став на роботу, то все знаю від нього самого. Заскаржив Нуту у рабіна, що цей обікрав

його, а Нута собі байдуже. Сміється. Що йому рабін зробить? Він за нашу полуїку взяв чистих п'ять соток і що йому біда зробить!

Почав Йойна на вулиці чіпатися Нути почав кидатися на нього зовсім без пам'яті. Видно було, що чоловік помалу з глузду зсувається. А все одне торочить: обікрали мене, пограбували мене!

Та бо й яма, в котрій показалася кип'ячка, зробила йому збитка. Йойна наняв нових робітників, почали черпати, начерпали щось п'ять бочок кип'ячки, та й годі. Забив Йойна яму, переждав день—пусто, переждав другий—пусто. А у Нути, хоч яма плитша, кип'ячка йде та йде. Я, роблячи у Нути, бачу, бувало, як Йойна ходить коло своєї кошари, розводить руками, муркоче щось, стає і знов бігає і заглядає до ями і сам не знає, що з собою діяти. Нераз аж язик мене свербить, щоб запити собі з нього, але знов і жаль мені його стане. Ми справді трохи скривдили його. Але хто ж знав, що яма так живо вичерпається?

— Йойно,—мовлю раз до нього з-за паркана.

Він аж звергся, почувши мій голос, немов би хто наглим вистрілом пробудив його з сну.

— Не бійтеся! Це я, Іван.

— Ну, чого тобі треба?

— Послухайте ви мене, Йойно,—мовлю йому щиро,—покиньте ви тепер цю яму, копліть он там у долинці.

Він не відповів нічого, але справді послу-хав мене. Другого дня його робітники за-били цю нещасну яму і взялися до тої, що була розпочата в долинці. Працювали коло неї кілька день. Здавалося, що Йойна заспо-коївся трохи, тільки очі його блищали якимсь несамовитим огнем, а на вулиці, коли йшов, то не пізнавав нікого.

Аж одного дня чуємо: крик коло Йойнової ями. Ріпники покинули роботу і кличуть Йойну. А він як раз тоді сидів чи може дрі-мав у тій самій кошарі, де ми зробили собі полуїку.

— Господару! Господару! — кричать ріп-ники з долини.—А ходіть но сюди!

Було саме полудне. Ми спочивали, в ямі не було нікого, то ми, почувши крик, пови-бігали з кошари.

— Ого,—мовлю я,—у Йойни сьогодні по-луйка буде!

Саме в тій хвилі вибіг Йойна з кошари і мабуть почув мої слова, бо, біжучи, крикнув у наш бік:

— Ага, чорта з'їсте, не полуїку!

Ми зареготалися, повилазили на паркан і дивимося, що буде. А Йойна ще не добіг до ями і кричить здалека:

— А що, є кип'ячка?

— Є.

— Але не бухає?

— Ні.

— А багато?

— Та вже пів ями.

І напів жартом, напів радісно один додав:

— Але то полуїка буде!

У тій хвилі Йойна зовсім сказився. Він кинувся на бідного ріпника та й лусь його в лице!

— Ось тобі полуїка! А драби! А розбійники! І ви хочете мене обікрасти? Не дам! Не дам! Нічого не дам!

І він у якійсь шаленій нестямі кинувся до ями і, розхрестивши руки припав ниць, щоб закрити собою те джерело свого багатства. Гирло ями було досить вузьке. Він, опершись колінами на одній цямрині і вхопивши розхрещеними руками обі сумежні, заслонював собою яму, немов хтось хотів відібрати її у нього, і все кричав:

— Не дам! Нічого не дам! Гвалт! Рятуйте! Розбійники!

Почали збігатися люди з усіх боків, а побачивши Йойну над ямою і не розуміючи, чого він хоче, думали, що сталося якесь нещастя, що хтось упав до ями або задушився. А в мені аж серце застило.

— Хлопці!—скрикнув я до ріпників, що стояли довкола ями.—Він здурів! Відтягніть його від ями! Живо!

— А нехай його дідько візьме!—буркнув, не рушаючись із місця той, що дістав невинно ляпаса.

І в тій хвили Йойна, отуманілий від замороки, що валила з ями, вхопився обома руками за груди, бо йому не ставало духу, а стративши підпору тільки мигнув, замахав паличками і, мов галушка, булькнув у яму. Кип'ячка, що мала дати йому багатство, дала йому смерть. А полуйки своїм ріпникам таки вже не дав.

Його витягли аж за три дні, бо до ями через замороку не можна було доступити.

1899.

З М І С Т

	Стор.
Передмова	3
Вівчар	21
Ріпник	31
Полуйка	100

1529

Ціна 25 коп.

31.855

Ф $\frac{I}{B-411}$

31.855

$\Phi \frac{I}{B-411}$

